

Андрыянава (дзяс. Запарожца) Любоў Сямёнаўна

Нарадзілася 11.12.1926г. у г.Херсон (Украіна). У час аблавы ў верасні 1943 г. Любу з іншымі гараджанамі схпілі фашысты (яе айчыма -начальніка на чыгунцы - фашысты расстралялі, а маці са зводнай сястрой і ўзятым на выхаванне хлопчыкам уратавалася і засталася ў Херсоне) і заганалі ў лагер, які быў створаны ў школьным будынку Лагер быў за калючым дротам, пад аховай з сабакамі. У будынку месца не было, таму вязні знаходзіліся на школьным двары. Есці не давалі. Часам мясцовыя

цю малымі дзецямі не была ўзята), на машынах адвезлі на ст. Варапаева і далей таварняком у закрытых вагонах павезлі ў Германію. Ехалі ў вагонах прама на падлозе, ўсе разам, мужчыны і жанчыны, без ежы і вады. Праз тыдзень прывезлі ў нейкі канцлагер.

Вязняў пасля памыўкі ў лазні і медагляду заганалі ў баракі. Людзі знаходзіліся на драўляных нарах (без усялякай падсцілкі) у тры ярусы. Спачатку не рабілі, а потым сталі працаваць на будаўнічых работах. Адзін раз у дзень ім давалі есці поліўку з капусты і бацвінныя. Перыядычна забіралі асобных вязняў і некуды адвозілі. Праз тры месяцы прыйшоў новы эталон з вязнямі, у які загрузілі астаўшыхся ў гэтым лагеры вязняў і павезлі ў другі канцлагер. Пасля трохтыднёвага знаходжання ў ім Марыю ў ліку 5 вязняў адабрала манашка для работы ў манастыры з дзіцячым прытулкам у г. Нойс (каля мяжы з Францыяй), паколькі ўрач канцлагера дала заключэнне, што па стану здароўя яна не можа працаваць на вуліцы (была аслабленай, пакутавала ад галаўной болі). У манастыры яна працавала на кухні да пачатку студзеня 1945г., калі вязні былі вызвалены амерыканскімі войскамі.

Пасля вызвалення Марыя апынулася на зборным пункце г. Нойс, дзе знаходзілася некалькі месяцаў. Тут сабралася шмат былых вязняў. Размяшчаліся ў нейкім будынку. Было наладжана харчаванне. Вязням была прадастаўлена магчымасць ехаць пражываць ці ў якую-небудзь краіну Захада, ці вяртацца дамоў. Марыя вырашыла вяртацца на Радзіму.

Таварняком, разам з іншымі вязнямі, практычна без ежы, на працягу тыдня (а можа і больш) яна дабралася да Брэста, куцы прыбыла ў верасні 1945г. З Брэста, разам з яшчэ адной дзяўчынай, на даху вагона пасажырскага цягніка яна прыбыла ў Баранавічы, дзе трохі затрымалася ў свайго дзядзі, а затым такім жа чынам дабралася да Мінска і нарэшце да Варапаева і ў канцы верасня 1945г. прыбыла дамоў, у в. Дунілавічы. Марыя Антонаўна пайшла працаваць. Збірала ад насельніцтва грошы пазыкі (займа) (да вайны яна закончыла 5 класаў), працавала прадаўцом-загадчыцай крамы, бухгалтарам жывёланарыхтоўкі. У 1950г. вышла замуж.

У 1953г. закончыла курсы бухгалтараў і была накіравана галоўным бухгалтарам на адкормачны пункт у Маладзечна, куцы прыбыла разам з мужам. У Маладзечне сям'я пабудавала сабе дом, у яе нарадзіліся 2 сыны. Пасля адкормачнага пункта Марыя Антонаўна працавала бухгалтарам на мясакамбінаце, у саўгасе (Лебедзева), на заводзе металавырабаў (адрабіла 56 гадоў і пайшла на пенсію). У Маладзечне закончыла 10 класаў і ўлікова-планавы тэхнікум (завочна). Яе муж памёр у 1995г. Сыны з сям'ямі жывуць у Маладзечне. Марыя Антонаўна ўзнагароджана Памятным нагрудным знакам "Вязню нацызма", ганаровымі граматамі за працу. З'яўляецца інвалідам 2-й жыхары падкідвалі яду за калючы дрот. У кастрычніку 1943 г. вязняў пад канвоем паганалі на вакзал, загрузілі ў цялятнік і павезлі ў зачыненых вагонах (з нарамі ў 2 ярусы) разам жанчын і мужчын. Вады і яды не давалі. Прывезлі ў канцлагер г. Штутгарт (Германія), які быў за калючым дротам, пад моцнай аховай і дзяліўся на чорную і белую часткі. Вязні знаходзіліся ў сваім адзенні, на грудзях якога былі змешчаны нашыўкі "OST". Прывезеных вязняў размясцілі ў чорнай частцы лагера. Баракі мелі нары ў 2 ярусы. Давалі есці пахлэбку з бульбы, бручкі, невялічкі кусочак хлеба, эрзац чорнай кавы. Праз месяц пасля памыўкі ў лазні і дэзінфекцыі адзення, вязняў перавялі ў белую частку лагера, дзе яны знаходзіліся 2 тыдні. Харчаванне было тое ж самае. На работу не ганялі. Пасля гэтага Люба з іншымі вязнямі працавала на гаспадарчых работах, даглядала скаціну, апрацоўвала зямлю ў бургамістра г. Рожыц. Жылі на гары. Есці давалі, але мала. Есці пастаянна хацелася. Здаралася часам удавалася ўкрасці буракоў, цішком іх зварыць і з'есці. Тут Люба знаходзілася да вызвалення амерыканцамі (13.04.1945г.).

Пасля вызвалення былыя вязні жылі ў бараку пад наглядом амерыканцаў, якія многіх сагітавалі ехаць жыць ў ЗША. Люба разам з адной польскай сям'ёй цішком пакінула гэта месца і сваім ходам яны дабраліся ў г.Врэшч, што каля Гданьска. Адтуль Люба прыбыла ў фільтрацыйна-праверачны лагер Гродна. З Гродна цягніком у канцы 1945г. дабралася да Херсона. Паколькі яе кватэра была занята сям'ёй старшыні гарсавета, яна стала жыць спачатку ў адной, потым у другой цёці. Маці была ў зняволенні і з ёй Любоў сустрэлася толькі пасля выхаду з яго ў 1953 г. Працавала Любоў на вінаградным расадніку, кансервавым заводзе Херсона, будаўніцтве Кахоўскай ГЭС, кахоўскім заводзе "Электрамаш", мясакамбінаце Херсона, дзе сустрэла спадарожніка свайго жыцця. Затым разам з мужам пераехала ў Маладзечна, працавала на заводзе "Спадарожнік", потым на заводзе "Электрамодуль", адкуль у 1987 г. з пасады начальніка нарыхтоўчага участка пайшла на пенсію.

Любоў Сямёнаўна ўзнагароджана медалём "Ветэран працы", Памятным нагрудным знакам "Вязню нацызма", юбілейнымі медалямі. З'яўляецца інвалідам 2-й групы па стану здароўя. Муж памёр 04.04.1995г.

Будзіч (дзяс. Амбражэвіч) Марыя Антонаўна

Нарадзілася 07.02.1927 г. у шматдзетнай сям'і ў в. Дунілавічы Пастаўскага раёна Віцебскай вобласці. У чэрвені 1943 г. немцы за сувязі з партызанамі правялі ў в. Дунілавічы карную аперацыю, у час якой людзей сагналі ў будынак школы-сямігодкі і трымалі прыкладна з тыдзень. Затым мужчын, моладзь і бяздзетных жанчын, уключаючы Марыю (яе бацька быў з'ехаўшы да свайго брата ў Баранавічы, а маці з 6-бляшанкі і з іх ужывалі ежу. Гэтыя прадметы яны на вярочках, стужках падвязвалі да сябе і з імі знаходзіліся пастаянна. Адзеты вязні былі ў тое адзенне, у якім іх сюды даставілі. Многія вязні здымалі адзенне з тыфозных і іншых памерлых і надзявалі на сябе. Кожную раніцу вязняў выганялі на двор на паверку ("цэляпэль"), строілі па 5 чалавек у шарэнгі і немка хадзіла з тэкам (указкай) і ўсіх пералічвала. Калі лічбы не сходзіліся, то вязняў нанова пералічвалі. Стаялі доўга. Было вельмі холадна. Вязні туліліся адзін да аднаго каб было трохі цяплей. Тамара захварэла на тыф, згубіла прытомнасць, павалілася на зямлю і пад новы 1944 год апынулася ў лазарэце. Доўгі час яна была без памяці. Хворыя вязні тут знаходзіліся па 2 чалавекі на голых нарах (нары у тры ярусы).

У сакавіку 1944г. Тамару выпісалі з лазарэта і накіравалі ў блок смертнікаў, г.зн. зусім аслабленых вязняў, якія ў большасці сваёй паміралі. Тут Тамара атрымала моцны сонечны апёк, яе ногі ацяклі, апухлі, сталі нарываць. Пасля двухтыднёвага знаходжання ў гэтым блоку яе з пашкоджанымі нагамі перавялі ў рабочы лагер, дзе вязні расчышчалі польскія сядзібы, старыя будынкі (вакол г. Асвенцім на 60 км людзі былі выселены), апрацоўвалі зямлю, вырошчвалі агародніну. Тамара працавала ў камандзе №21 (начальнікам каманды быў немец Мокрус). Вязняў з лагера выводзілі пад нямецкую бравурную музыку, на работу і з работы ганялі ў калонах, пад канвоем з аўчаркамі. У рабочым лагеры ім выдалі паласатую робу. Раніцай у лагеры кожнаму вязню давалі есці кусочак хлеба (з апілкамі) з поілам (травы, заваранья вадой), на полі ў абед - чарпак баланды (400 г) без хлеба, вечарам у лагеры - кусочак хлеба з поілам. У камандзе №21 Тамара знаходзілася па 29.10.1944 г. Затым яе разам з іншымі вязнямі (прыкладна 50 чалавек) перавялі на работу па лагернай гаспадарцы, дзе яны рыхтавалі памяшканні для размяшчэння цялят, завозілі кармы.

Раніцай 22.01.1945г. вязняў паднялі па трывозе, загадалі збірацца ў дарогу, памянцэ калодкі (від абутку з драўніны і брызенту), сабраць дываны (посцілкі) у скатку. Іх пад канвоем без ежы і вады пагналі ў невядомае. Гналі тры дні, першую ноч праводзілі ў памяшканні для скаціны, а другую ноч каля нейкага будынка. Хворых, а таксама тых, хто адставаў расстрэльвалі. Разам з далучыўшыміся вязнямі з іншых месцаў прыгнали ў нейкі польскі горад, дзе пагрузілі ў таварняк і без ежы і вады павезлі ў канцлагер Бухенвальд (каля г.Веймар, Германія). Там вязні трохі пабылі, не выходзячы з вагонаў, і іх павезлі далей. Прывезлі на нейкую станцыю, дзе перагрузілі ў адкрытыя вагоны і без ежы і вады павезлі. Такім чынам іх вазілі па Германіі, бо ў канцлагерах іх не прынімалі.

Урэшце, вязняў прывезлі ў г.Берген-Бельзэн (каля мяжы з Францыяй). Тут яны некалькі гадзін знаходзіліся ў вагонах. З вагонаў выгрузілі трупы людзей і пасля пералічвання вязняў пагналі ў канцлагер групы па агульнаму захворванню. Апошнія 4 гады ёй бяляць ногі ("коксаартроз") і яна амаль не выходзіць на вуліцу, не бывае ў горадзе.

Гарнастаева (дзяс. Любава) Тамара Аляксеўна

Нарадзілася 29.01.1927г. у Мінску. Жыла з маці і братам, паколькі бацька, будучы афіцэрам, загінуў у 1929г. У час чарговай аблавы ў жніўні 1943г. немцы схпілі Тамару і пасадзілі ў турму па вул. Валадарскага. Знаходзілася яна разам з іншымі вязнямі ў вялікай шматмясцовай камеры. Было цесна. Вязні размяшчаліся на насцілах у прытык адзін каля аднаго. На работу не ганялі. Адзін раз у суткі давалі есці баланду (вада з бручкай). Пастаянна адчуваўся голад. Перыядычна ноччу вязняў выводзілі ў калідор, строілі ў шарэнгі, частку з іх адбіралі і некуды адвозілі. У снежні 1943г. такім чынам у ліку іншых вязняў забралі Тамару і на крытай машыне адвезлі на станцыю Мінска Паўночная - таварная.

З Мінска ў цялятніку вязняў павезлі на Захад. У вагонах прама на падлозе было па 15 вязняў. Зверху ў вагоне меліся маленькія зарашотчатыя акенцы-шчыліны. У час ўсёй паездкі дзверы вагонаў былі зачынены. Ежы і вады не давалі. Было вельмі холадна і голадна. У вагоне Тамары былі толькі жанчыны, прычым, напэўна, з усёй Беларусі. Адна сталая жанчына з Віцебска дала Тамары свой дыван каб ухутацца ад холаду. За час дарогі многія людзі абмерзлі і памерлі. 4 снежня 1943г. вязняў прывезлі ў г. Асвенцім. Выгрузілі трупы людзей, затым вязняў выгналі з вагонаў, пастроілі ў шарэнгу па 5 чалавек і доўга трымалі на станцыі, пералічвалі. Калі стала шарэць, калонай, пад канвоем з аўчаркамі, іх пагналі ў канцлагер Асвенцім (знаходзіўся ў прадмесці г. Асвенцім). Пры падыходзе да канцлагера был і бачны асветлення яго баракі і адзін вялікі будынак з высокай трубой, з якой выходзілі агонь з дымам (гэта быў крэматорый). Калі прыйшлі ў канцлагер было зусім цёмна. Вязняў прапусцілі ў вароты, у якіх з двух бакоў стаялі немцы з аўчаркамі. На тэрыторыі канцлагера злева стаялі цагляныя баракі, а справа драўляныя баракі, рэвір (лазарэт), былыя канюшні з вязнямі, гаспадарчыя пабудовы. На ноч вязняў загнали ў новы драўляны барак, у

якім на зямлі было трохі пакладзена саломы. Раніцай іх пагналі ў сан-прапускнік, дзе людзям загадалі раздзецца. Жанчыны з абслугоўваючага персанала вязняў пастрыглі, нанеслі ім на левай руцэ нумары (у Тамары нумар 69741).

Вязняў размеркавалі па бараках. Тамара апынулася ў цагляным бараку, які перагародкамі быў раздзелены на чатыры часткі, кожная з якіх мела тры ярусы-насцілы. Тут праходзіў двухтыднёвы каранцін. Вязняў нікуды не выпускалі. Раз у суткі дастаўлялі ў драўляных бочках баланду і выдавалі есці вязням, якія з часам знайшлі нейкія місачкі, кубачкі,

Берген-Бельзэн. Тут вязні знаходзіліся ў бараках. Іх было няшмат. На работу не ганялі. Давалі есці адзін раз ў дзень (адну бручку на 4-6 чалавек). Многія людзі паміралі. Па людзях поўзалі трупныя вошы. У гэтым канцлагеры ў лютым 1945 г. вязняў вызвалілі амерыканскія войскі. Перад вызваленнем лагерная адміністрацыя іх планавала атруціць. Для гэтага была зварана баланда з атрутай. Але пры падыходзе амерыканцаў адміністрацыя збегла з лагера і тады асобныя нямецкія лагерныя супрацоўнікі паведамілі аб атручанай баландзе амерыканскім камандзірам і вязням яна не была выдадзена.

Амерыканцы па рупары аб'явілі каб вязні нікуды не разыходзіліся, што прыбывае служба Чырвонага Крыжа і ім будзе аказана медыцынская дапамога, яны будуць забяспечаны харчаваннем і вадой. Вязні сабраліся групамі (рускія, англічане, французы, інш.), памыліся ў лазні, пераапрунуліся ў чыстае адзенне, пасяліліся ў баракі, якія былі вычышчаны, сталі нядрэнна харчавацца, пры неабходнасці лячыцца. Пасля двухтыднёвага знаходжання іх на машынах перавезлі ў аздараўленчы лагер, а пасля аздараўлення на аўтобусах адвезлі на перасыльны пункт (у Германіі), дзе савецкія палонныя былі перададзены прадстаўнікам Чырвонай Арміі.

Далей Тамару з былымі савецкімі вязнямі калонай па 5 чалавек пешшу пад аховай савецкіх салдат этапам павялі ў бок СССР. Ішлі шмат дзён, начавалі ў лясах. Затым іх везлі на машынах і такім чынам прывезлі ў г. Ваўкавыск. У Ваўкавыску было аб'яўлена, што як падыдзе цягнік іх адвядуць дамоў. Знаходзіліся тут некалькі дзён па-сутнасці без ежы. Нарэшце вязням выдалі харчовыя пайкі і таварняком на адкрытых платформах у суправаджэнні савецкіх салдат развозілі па бліжэйшых сваіх гарадах. Такім чынам 30.04.1945г. Тамара прыехала ў Мінск.

Яе маці загінула ў час вайны, а кватэра была занята іншымі людзьмі, таму яна стала пражываць у кватэры цёці. Яе брат пражываў у акупацыі ў Мінску, затым выехаў у Расію і там пражываў. Памёр ў 2006 г. Тамара стала працаваць на расчыстцы развалін Мінска, затым на абутковай фабрыцы. З часам выйшла замуж. Пражывалі з мужам і працавалі ў Мінску, потым Дзяржынску, затым зноў у Мінску. Атрымалі пакой у двухпакаёвай кватэры. У іх сям'і нарадзіліся 2 дачкі. Па абмену жыллём у 1963г. сям'я пераехала ў Маладзечна. Тамара Аляксееўна працавала адміністратарам у краме, загадчыцай склада ў роддоме. Яе муж працаваў на аўтабазе, памёр у 1992г. Дочкі жывуць са сваімі сем'ямі.

Тамара Аляксееўна ўзнагароджана Памятным нагрудным знакам "Вязню нацизма", Памятным знакам "Асвенцім 27.01.1945 -27.01.2005", з'яўляецца інвалідам 2-й групы.

Грынкевіч (дзяв. Філіповіч) Серафіма Антонаўна

Нарадзілася 28.05.1929г. у сялянскай сям'і ў в. Лоўцавічы Вілейскага раёна. У красавіку 1944г. у час карнай аперацыі ў сувязі з дзейнасцю партызан Серафіма была схоплена немцамі разам з бацькамі, братам (1936 т.н.) і сястрой (1936 г.н.) і іншымі аднавяскоўцамі. Іх пешшу пагналі ў в. Краснае Маладзечанскага р-на (16 км), дзе загрузілі ў таварняк (усе знаходзіліся прама на падлозе), дзверы якога наглуха закрылі і павезлі ў Германію. Ехалі прыкладна тыдзень у вагонах у цемнаце. Піць і есці не давалі. Елі тое, хто што захаціў з сабою. Прывезлі ў канцлагер г. Вольфан (каля Берліна). З вагонаў пагналі ў баракі канцлагера. Тут упершыню за час зняволення дал і на вярчу есці аўсяную салаткаватую кашу.

Баракі знаходзіліся за калючым дротам, мелі нары ў 3 ярусы, у іх было цесна, але цёпла. Маці з Серафімай працавалі на заводзе фотаматэрыялаў (выхадны - нядзеля). За работу грошай не давалі. Кармілі ў заводскай сталовай. Давалі есці баланду з шпіната, кальрабі, аўсяны хлеб (рыбы, мяса, мал очных прадуктаў у вочы не бачылі). За яду адлічвалі (давалі квітанцыі з адлікам за яду). Бацька рабіў на кухні. Здаралася, прыносіў у барак бульбу, хлеб (выносіў іх, схаваўшы пад адзенне). Брат і сястра разам з іншымі дзецьмі заставаліся на дзень у бараку пад наглядам няні. У нядзелю гатавалі яду на кухні барака (былі электрычныя пліты), елі хто што меў. Быў выпадак, калі ўдалося ўкрасці жэлаціны, з якой варылі халадзец. Галадалі, есці пастаянна не хапала. Многія зняволеныя, асабліва дзеці, прасілі есці. Адзежу насілі сваю, хто што меў. На рукавах былі нашыўкі "OST". Здаралася, баракі бамбілі саюзнікі па антыгітлераўскай кааліцыі і на тэты час зняволеныя ўцякалі ў бомбасховішча. У бараках, акрамя савецкіх зняволеных, знаходзіліся палякі, італьянцы, інш. Зняволеныя з боку немцаў здэкаў і забойстваў не мелі. У бараках было шмат тараканаў, прусакоў, лазні не было. Мыўся як хто мог. У красавіку 1945 г. пасля актыўнай бамбардзіроўкі лагера амерыканцамі зняволеныя пабеглі ў магазіны і да немцаў-гаспадароў, каб узяць яды і адзежы. Назаўтра немцы зноў сагналі ўсіх зняволеных, выставілі на іх кулямёты і збіраліся расстрэльваць. Але тут наляцелі амерыканцы і вызвалілі зняволеных.

Амерыканцы на грузавых машынах павезлі зняволеных, у тым ліку Серафіму з сям'ёй, да ракі Мульда, на другім беразе якой знаходзіліся савецкія войскі. Па загаду савецкага ваеннага камандавання яны грузавымі машынамі, а затым цягніком былі дастаўлены да ст. Радашковічы. З Радашковіч на павозцы прыехалі ў сваю вёску. Іх хата была разабрана, таму жылі часова ў суседзяў (у хлеве), пакуль не пабудавалі новую хату. Серафіма Антонаўна ў 1952г. выйшла замуж і пераехала ў Маладзечна. Жылі на кватэры, потым пабудавалі з мужам хату па 1-му Рабочаму завулку. Серафіма Антонаўна працавала на мэблевай фабрыцы, заводзе "Спадарожнік". Зараз на пенсіі. Узнагароджана Памятным нагрудным знакам "Вязню нацызма", юбілейнымі медалямі.

Ермаковіч (дзяв. Казакевіч) Вера Пятроўна

Нарадзілася 13.07.1926г. на хутары Ціцін Смагонскага раёна. У маі 1944г. Вера Пятроўна з іншымі аднавяскоўцамі была (адна з усёй сям'і) схоплена немцамі (СД) ў вёсцы Каты, Сінькаўскага сельсавета Вілейскага раёна за сувязі з партызанамі (у 1943-44гг. яна была сувязной партызанкай атрада імя Кутузава, перадавала патрэбныя рэчы, паперы, шыла маскхалаты). Яе 1 тыдзень дапытвалі ў Маладзечне (білі, але не прызналася, нікога не выдавала), трымалі 1 тыдзень у турме ў Вілейцы, затым у лагеры ў Мінску. З Мінску таварняком вязняў, у тым ліку Веру Пятроўну, павезлі ў канцлагер "Асвенцім" (Польшча) (прыбылі 23 мая 1944г.), які быў за калючым дротам пад токам. Тут ёй на руцэ выкалалі нумар 79825. Жылі вязні ў бараках. Іх ганялі на работы: капалі канавы, збіралі каменні, інш. Давалі есці баланду з рэдзькі, капусты, гароху. У студзені 1945 г. Вера Пятроўна была пераведзена ў канцлагер Берген-Бельзэн (Германія), з якога 15.04.1945г. вязняў вызвалілі англічане.

Пасля вызвалення была дастаўлена ў Ваўкавыск, адкуль самастойна дабралася дамоў, на хутар Ціцін.

З Ціціна выйшла замуж у в. Канюхі. Муж памёр у 1986г. Дачка з сям'ёй жыве ў Маладзечне, сын на Ўкраіне.

Ермаковіч (дзяв. Філімонава) Раіса Рыгораўна

Нарадзілася 26.06.1932г. у п. Дударэўскі Бранскай вобласці. На гэты час у сям'і былі дачка (Вольга, 1920г.н.) і сын (Ігар, 1922г.н.). Сям'я пражывала ў п.Локна Знаменскага раёна Арлоўскай вобл. У 1933г. памёр бацька. Жыццё было вельмі цяжкае. Не хапала ежы. Ад хваробы сэрца амаль не памерла маці. Сям'я тулілася ў невялічкім пакойчыку пры бальніцы. З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны брат пайшоў на фронт. Замужняя сястра з эвакуацыяй апынулася ў Чувашыі, а маці працягвала працаваць у бальніцы. У памяшканнях бальніцы пасяліліся немцы. Адзін з немцаў павесіў партрэт Гітлера ў пакойчыку, у якім жылі Раіса з маці, загадаўшы аддаваць яму чэсць і сказаўшы, што, калі партрэт будзе зняты, ім пагражае смерць. У лістападзе 1941 г. маці захварэла на сыпны тыф, доўгі час хварэла, лячылася народнымі сродкамі з дапамогай знаёмай медсястры. Раіса займалася гаспадарчымі работамі, а, калі маці амаль паправілася, летам 1942г. таксама захварэла на сыпны тыф і на працягу прыкладна 1 месяца праходзіла лячэнне. На Арлоўшчыне адбываліся цяжкія савецка-нямецкія баі. Быў выпадак, калі да іх прарвалася 80 савецкіх танкаў і на 3 дні ўсталявалася савецкая ўлада.

Немцы здэкаваліся над людзьмі. У пачатку мая 1943г. яны сталі хапаць людзей, аблавай сагналі вяскоўцаў, уключаючы Раісу з маці, і доўгі час гналі пешшу, потым пагрузілі ў вагоны цялятніка і павезлі ў заходнім напрамку. Ехалі без ежы і вады, ў цеснаце, ў закрытых вагонах. Многія людзі паміралі. Вязняў прывезлі ў канцлагер Заксенхаўзен (30 км на поўнач ад Берліна), дзе яны на працягу 3 тыдняў знаходзіліся пад адкрытым небам за калючым дротам. Затым многіх з іх, у тым ліку Раісу з маці, адабралі і машынамі павезлі на прымусовыя работы ў г. Брэмен.

З чэрвеня 1943г. па май 1945г. Раіса з маці знаходзіліся ў лагеры Цэпелінвізе Брэмен. Жылі ў драўляным лагерным бараку на балоцістай мясцовасці за калючым дротам. У бараку на нарах у 3 ярусы размяшчалася прыкладна па 50 чалавек. Раіса працавала ў рэстаране Франца Вітэнборна (па адрасе Зебальдбрукер Герштрассе, 25), мыла посуд, падлогу. На работу хадзіла самастойна. Маці рабіла на заводзе, затым на пошце Брэмена. Яе вазілі на работу ці гналі пад канвоем. Да Раісы добра адносілася жонка гаспадара рэстарана - Марыя-Крысціяна Вітэнборн. Яна таемна ад мужа давала ежу не толькі для Раісы, але і яе маці. Тэта выратавала іх сям'ю, у той час як многія вязні паміралі ад голаду і хвароб і іх амаль штораніцу збіралі, вывозілі на павозцы і выкідвалі ў раку.

У маі 1945г. вязняў вызвалілі амерыканцы, размясцілі іх у лагеры, забяспечылі харчаваннем і лячэннем. Праз нейкі час савецкіх палонных прывезлі на Эльбу (на машынах) і перадалі савецкаму ваеннаму камандаванню, забяспечыўшы пайкамі на дарогу. У час знаходжання ў лагеры пад савецкім кантролем вязняў доўгі час правяралі. Есці амаль нічога не давалі. Затым Раіса з маці самастойна таварняком дабіраліся на радзіму маці, у г. Рослаўль Смаленскай вобласці, куды прыбылі ў канцы 1945 г. Каля трох тыдняў жылі ў чужых людзей, бо бацькоўская хата маці была знішчана. Амаль ніякай ежы не было. Паехалі з маці ў п.

Энэргія Ершыцкага раёна Смаленскай вобласці. З дапамогай брата набылі тут невялічку хатку і сталі ў ёй жыць. Спецорганы не давалі маці працаваць, доўгі час правяралі, вымусілі 2 разы на тыдзень пешшу за 9 км хадзіць і адзначаць ў адзеле КДБ г. Ершычы. Раіса закончыла 6 класаў, затым 7 клас вярхоўнай школы (з адзнакай), працавала буфетчыцай у школе Рослаўля.

У 1954г. закончыла Полацкі лясны тэхнікум і па размеркаванню была накіравана на работу ў Смаргонскі лясгас, дзе працавала ляснічым. Затым выйшла замуж, рабіла ў Красненскім лясгасе і жыла з мужам у

Маладзечне на кватэры. У 1956г. пабудавалі з мужам у Маладзечне сабе хату. Раіса Рыгораўна працавала білетным касірам ў аўтапарку №4, загадчыцай інтэрната швейнай фабрыкі "Бязрозка", майстрам на чыгунцы, старшым касірам у трэсце сталовых і рэстаранаў, адкуль пайшла на пенсію. У Маладзечне з сям'ёй жыве яе дачка. Раіса Рыгораўна ўзнагароджана медалём "Ветэран працы", Памятным нагрудным знакам "Вязню нацызма", юбілейнымі медалямі.

Закупнеў Уладзімір Захаравіч

Нарадзіўся 09.10.1920г. у г.Ачакаў Мікалаеўскай вобласці (Украіна) ў сям'і флатаводца. Яго бацька, Закупнеў Захар Аляксандравіч, быў удзельнікам кастрычніцкай рэвалюцыі і грамадзянскай вайны, камандзірам брыгады эсмінцаў Балтыйскага флоту, затым экспедыцыі Асобага Прызначэння на Поўнач, якая выйшла да Белага мора, упершыню адкрыўшы навігацыю на Беламорскім канале (у прысутнасці камісіі на чале са Сталіным). Як камандуючы (у званні флагмана I ранга) Паўночнай ваеннай флатыліі (флотам) стаў заснавальнікам Паўночнага флоту. Па даносу быў абвінавачаны ў контррэвалюцыйнай дзейнасці, паніжаны ў званні (да капітана I ранга) і пераведзены на камандаванне групай кананірскага лодак Каспійскай ваеннай флатыліі. У 1937г. арыштаваны і пасля 5 месяцаў катаванняў, у 47 год, у дзень свайго нараджэння расстраляны ў Лефортаўскай турме Масквы. Пасмяротна рэабілітаваны ў 1958г.

Пасля вучобы ў школе Уладзімір Захаравіч у 1940г. закончыў Ленінградскі будаўнічы тэхнікум і адначасова курсы шафёраў. Займаўся ў Ленінградскім яхт-клубе, прайшоў практыку плавання на вялярных лодках і ўпраўлення парусамі. Матросам плаваў на марскіх яхтах і брыганцінах. У 1940г. прызваны ў войска. З першага дня Вялікай Айчыннай вайны на фронце (у Прыбалтыцы). Баў старшым сяржантам, камандзірам танка Т-34 у 2-й танкавай дывізіі 3-га механізаванага корпуса Паўночна-Заходняга фронту.

Параненым 06.07.1941г. апынуўся ў нямецкім ваенным палоне і дастаўлены ў шталаг 1 -Б (ва Усходняй Прусіі).

Будучы вязнем канцлагера, неаднойчы рабіў спробы ўцячы. Пры трэцім уцёку 15.09.1944г. арыштаваны немцамі ў Польшчы і праз турмы гарадоў Зольдаў, Аленштэйн, Кёнігсберг канвоём 20Л1.1944г. дастаўлены ў нямецкі канцлагер з асобым рэжымам утрымання Штутгоф (36 км ад Гданьска, Польшча). Зарэгістраваны як палітзняволены пад нумарам 102497. Праз гэты канцлагер і яго філіялы прайшло каля 120 тысяч чалавек, з якіх 80 тысяч было знішчана. Уладзімір Захаравіч прымаў актыўны ўдзел у дзейнасці антыфашысцкай падпольнай арганізацыі канцлагера, якая здзяйсняла акты сабатажу і ўцёкі. У студзені 1945 г. эсэсаўцы хацелі эвакуіраваць канцлагер, але імклівае наступленне савецкіх войскаў сарвала іх планы. 11.03.1945г. каля 30 тысяч вязняў канцлагера, уключаючы Уладзіміра Захаравіча, былі вызвалены савецкімі вайскоўцамі.

Пасля вызвалення Уладзімір Захаравіч стаў арганізатарам палявога шпіталю для вызваленых вязняў у в.Ловіц (Памеранія, на поўначы Германіі), дзе па характарыстыцы каманданта старшага лейтэнанта Раждзественскага "Маючы вельмі вялікія арганізатарскія здольнасці, стварыў вакол сябе актыў і з'явіўся галоўным кіраўніком усёй масы. Да справы адносіўся на рэдкасць сур'ёзна і добрасумленна. Сваім удзелам вельмі шмат дапамог у аднаўленні здароўя былых зняволеных". Пасля кароткатэрміновай дзейнасці ў шпіталі праз 222-гі запасны полк да канца вайны прымаў удзел у баявых дзеяннях у складзе асобнай 781-й аўтароты 70-й арміі, а пасля заканчэння вайны да 03.08.1946г. служыў у Чырвонай Арміі.

Пасля дэмабілізацыі Уладзімір Захаравіч вярнуўся ў Ленінград і стаў працаваць на фабрыцы. Адначасова заняўся пошукамі маці і сястры, вывезеных у час вайны з блакаднага Ленінграда. Знайшоў іх у г.Ашмяны Гродзенскай вобласці, дзе яны пражывалі ў пакойчыку камунальнай кватэры. Адрасу сюды перабраўся і сам. Тут у 1947г. звязаў свой лес з Таццянай Барысаўнай, бухгалтарам па спецыяльнасці, якая ў гады Вялікай Айчыннай вайны была сувязнай партызанскага атрада "Мсцівец" партызанскай брыгады "Народныя мсціўцы" імя В.Варанянскага, што дзейнічала на Вілейшчыне. Маладой сям'і быў прадастаўлены невялічкі пакойчык у барак. Уладзімір Захаравіч працаваў шаферам у Ашмянскім адзеле аховы здароўя, затым райвыканкама. У 1948г. у іх сям'і нарадзілася дачка Наталля. У 1952г. перавёўся працаваць шаферам у аўтобусны парк г. Маладзечна. Затым працаваў начальнікам гарадскога аўтавакзала, забяспечыў будаўніцтва цяперашняга будынка аўтавакзала. У Маладзечне пабудоваў з жонкай дом. У 1970г. перавёўся ў Вільнюс, дзе да выхаду на пенсію (у 1980г.) і на працягу 10 год, будучы пенсіянерам, працаваў шаферам у аўтобусным парку. У Вільнюсе пабудоваў з жонкай кватэру. Жонка памерла ў 1996г. Уладзімір Захаравіч спачыў у 2003г. Абое пахаваны на могілках у в.Лазавец Маладзечанскага раёна. Дачка з сям'ёй пражывае ў

Маладзечне. Уладзімір Захаравіч узнагароджаны ордэнам "Айчыннай вайны" II ступені, медалямі "За адвагу", "За перамогу над Германіяй", "Ветэран працы", шматлікімі юбілейнымі медалямі і ўзнагародамі за добрасумленную працу.

(Са слоў дачкі - Сухінай Наталлі Уладзіміраўны, 16.03.1948г.н.).

Заяц (дзяс. Шэраш) Надзея Піліпаўна

Нарадзілася 18.06.1927г. у сялянскай сям'і ў в.Завайць Нараўлянскага раёна Гомельскай вобласці. Бацькі мелі сына і тры дачкі. Надзея закончыла 6 класаў мясцовай школы. З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны бацька пайшоў на фронт (загінуў у Берліне 12.05.1945г.), а маці з дзецьмі стала жыць пад акупацыяй. Калі 14.10.1942г. Надзея пасвіла карову, з'явіліся паліцаі, вымусілі загнаць карову ў хлеў, а Надзею на фурманцы разам з іншымі дзяўчатамі і хлопцамі вёскі (24чал.) павезлі ў Нароўлю (8 км). Моладзь загналі ў клуб, які знаходзіўся пад аховай паліцаяў, трымалі тыдзень, звозячы сюды новых вязняў. Есці не давалі, еў кожны тое, што захапіў з сабой. Затым 21.10.1942г. на фурманках вязняў даставілі ў Мазыр, на ст. Пхоў пагрузілі ў закрытыя вагоны і павезлі ў Германію. Везлі прама на падлозе вагонаў, разам мужчын і жанчын. Ехалі больш тыдня. У дарозе ежы не давалі. Прывезлі ў г.Ольдэнбург.

Праз 2 сутак вязняў сталі развозіць па месцах прымусовай работы. Надзею разам з іншымі вязнямі (разам з ёй было 12 дзяўчат з в. Завайць) цягніком даставілі ў партовы горад Вільгельмсгафен (на ўзбярэжжы Паўночнага мора) і размясцілі (лістапад 1942г.) у лагеры Рустэзыль. Вязні пражывалі ў дашчатых бараках за бетоннай агароджай, знутры абкладзенай бітым шклом, зверху над якой быў калючы дрот пад токам. У бараках былі 4-х ярусныя нары з сяннікамі. Вязні былі ў сваім адзенні. Накрываліся ў час сну хто чым мог. Раніцай і вечарам вязням у лагеры давалі есці поены суп са шпіната, капусты з маленькай лустачкай хлеба. Вязняў штодзённа пад канвоем ганялі на работу. Яны разбіралі разбітыя дамы, убіралі вуліцы, могілкі, інш. Працавалі з раніцы да позняга вечара.

Праз паўгода Надзею з іншымі вязнямі перавезлі ў лагер Федэрвардэргродэн (быў каля мора, у прыгарадзе Вільгельмсгафена). Тут вязні жылі таксама ў дашчатых бараках з агароджай. Спалі на ложках з матрацамі і падушкамі са стружкі. Ужывалася пасцельная бялізна (прасціна, навалачка, падкоўдранік), якая мянялася штотыднёва. Раніцай вязні атрымлівалі эрзац-каву з лустачкай хлеба (200г.), у абед - вадкі макаронны суп з тлушчам (бункэрзупэ) без хлеба, вечарам - суп з бруккі, шпіната, капусты (ці калі 2 бульбіны ў мундзірах) без хлеба. Побач з баракамі вязняў знаходзіліся дашчатыя баракі, у якіх пражывалі наёмныя замежныя работнікі: французы, галандцы, бельгійцы, чэхі, палякі, інш. Усе баракі былі за агульнай агароджай з калючага дроту. Вязні ўбіралі баракі наёмных работнікаў, вырошчвалі бульбу на суседнім полі, інш. Рабочы дзень доўжыўся з раніцы да позняга вечара. Адзін раз у тыдзень вязні мыліся ў лазні. У лагеры Федэрвардэргродэн вязні былі да

06.05.1945г., калі іх вызвалілі англа-амерыканскія войскі. Пры гэтым горад быў здадзены без боя.

Вызваленых вязняў перавезлі ў зборны пункт Зандэ (быў на беразе Паўночнага мора), а пазней зборны пункт Марыенгоф (ён быў большым, чым першы, размяшчаўся на былым ваенным аэрадроме). Пасля гэтага іх на машынах перавезлі праз Эльбу і перадалі ў савецкую зону акупацыі. Стаяла лета 1945г. Былыя вязні пражывалі ў бараках лагера Нойеншрэліц. Харчаваліся нядрэнна, як і савецкія салдаты. Працавалі пры КЭЧ. Восенню савецкія салдаты на машынах іх даставілі ў Гродна, адкуль Надзея з дзяўчатамі з в. Завайць цягніком 10.11.1945г. прыбыла ў Мазыр.

Дома яе сустрэла маці з сёстрамі і братам. Надзея Піліпаўна пайшла працаваць у мясцовы калгас. У 1950г. выйшла замуж і на працягу 5 год муж пражываў у яе хаце. Затым з мужам у Завайці здымалі, а пазней набылі кватэру. З часам у Завайці пабудавалі сабе хату. У 1993г. як перасяленцы з радыяцыйна забруджанай зоны пераехалі жыць у п. Чысць, дзе атрымалі кватэру і пражываюць і зараз. У іх сям'і нарадзіліся дачка і два сыны. Дачка і малодшы сын пражываюць са сваімі сем'ямі. Старэйшы сын ва ўзросце 49 гадоў спачыў у 2003 годзе.

Зінкевіч (дзяс. Бубовіч) Ларыса Вітальеўна

Нарадзілася 28.09.1938г. у сялянскай сям'і ў в. Давыдава Верхнядзвінскага раёна Віцебскай вобласці. 04.03.1943г. немцы спалілі вёску Давыдава і побач вёску Аўгулі (з-за дзеянняў партызан), сагналі людзей з гэтых вёсак, у тым ліку Ларысу з яе маці, братам, бабуляй, цёцяй, дзвюма стрыечнымі сёстрамі і пешшу пагналі на латвійскую станцыю Зылупэ (каля 30 км). Тых людзей, якія былі непасрэдна звязаны з партызанамі, загналі ў канюшню на пагранічнай заставе в. Давыдава (праз 2 км праходзіць мяжа з Латвіяй) і расстралялі. Схопленых людзей немцы пагрузілі на таварняк і яны на падлозе, наглуха зачыненымі, ў цемнаце былі дастаўлены ў латвійскі горад Стрэнчы. Там дзяцей немцы сталі адбіраць ад сваіх матуль, у тым ліку і Ларысу з братам і стрыечнымі сёстрамі. Дзяцей адрывалі ад матуль і адкідвалі ўбок [51]. Было жахліва: плакалі і крычалі дзеці і маці, брахалі аўчаркі, ляяліся немцы.

Ларыса з братам і стрыечнымі сёстрамі разам з іншымі дзецьмі была перавезена ў г. Рыгу ў праваслаўны Сергіева-Троіцкі манастыр, а маці з усімі дарослымі загналі ў вагон і адправілі на Волхаўскія балоты, пад Ленінград, масціць гаць, будаваць дарогі для нямецкай тэхнікі. З манастыра дзяцей перавялі ў трагічна вядомы лагер Саласпіле (у г.Рыга), дзе былі дарослыя і дзеці. Дзеці, галодныя, змучаныя, клікалі сваіх мам, тулячыся адзін да аднаго. У адпаведнасці з планам рэйха аб анямечанні і знішчэнні беларусаў дзяцей падзялілі на групы. Ларысу з братам і сёстрамі перавялі ў дзіцячы лагер на Рыжскім узмор'і Булдуры, затым Дубулты (яны былі паблізу адзін ад аднаго) з болын лёгкім рэжымам утрымання з мэтай іх далейшага вывазу ў Германію для анямечання. Другую частку дзяцей чакаў трагічны лес. У іх бралі кроў для патрэб нямецкіх шпіталюў, а потым, яшчэ жывых, скідвалі ў ямы і засыпалі зямлёй. Пасля вызвалення Ленінградчыны Чырвонай Арміяй маці вярнулася з Волхаўскіх балот і знайшла Ларысу з братам у лагеры Дубулты, дзе ўладкавалася прыбіралынчыцай. Пры падыходзе савецкіх войск у кастрычніку 1944 г. немцы пагрузілі Ларысу разам з маці, братам, сёстрамі і іншымі вязнямі ў цягнік і павезлі ў Германію. Савецкія самалёты сталі бамбіць адыходзячы цягнік і пасля яго спынення вязні сталі ўцякаць. Асколак параніў Ларысе нагу (пад каленам), а маці - вока. Пасля гэтага немцы зноў схапілі вязняў, загналі ў цягнік і вывезлі ў г.Фрыдэберг (на ўсходзе Германіі).

Вязні жылі ў бараках з нарамі ў 2 ярусы. Маці працавала на сельгаспрацах у маёнтку Браў-Унсфельд. Тут было шмат савецкіх ваеннапалонных, якія па-магчымасці дапамагалі новапрыбыўшым вязням харчаваннем: прыносілі хлеб, малако, інш. Тут Ларыса і сустрэла ноч вызвалення 30.01.1945г.: гучалі кананада, страляніна.

Затым з Германіі на адкрытых платформах у мароз былыя вязні даехалі да Брэста (на сябе людзі надзявалі ўсялякія лахманы, хто што меў). У Брэсце прайшлі праз прававерачна-фільтрацыйны пункт, адбылі каранцін і нарэшце 18.02.1945г. выехалі з Брэста і сваім ходам, хто як мог, дабіраліся да родных мясцін. Ларыса са сваімі роднымі толькі ў пачатку лета 1945г. прыбыла на роднае папялішча. Зрабілі шалаш, а потым зямлянку. Бацька з першых дзён вайны быў на фронце, падвозіў баявыя снарады да месцаў баёў. Восенню 1945г. вярнуўся дамоў. На Верхнядзвіншчыне ўсё было спалена, а ў Латвіі амаль ўсё захавалася непашкоджаным. Таму бацька ўладкаваўся ў Латвіі шаферам і яму далі жыллё. Там жа стала працаваць і маці. Ларыса Вітальеўна засталася жыць у цёці на Беларусі, хадзіла ў школу (7 класаў закончыла з пахвальным лістом). Потым яна закончыла Полацкае педагагічнае вучылішча (з адзнакай), працавала настаўніцай пачатковых класаў у Браславе, выхавальніцай у дзіцячым садзіку ў Маладзечне. Пасля завочнага заканчэння філфака БДУ (з адзнакай) узначаліла дзіцячы садзік, у якім працавала да выхада на пенсію. Жыве з мужам і малодшым (нежанатым) сынам. Старэйшы сын з сям'ёй жыве ў Маладзечне. Узнагароджана Памятным нагрудным знакам "Вязню нацызма", юбілейнымі медалямі. Піша вершы, выступае з артыкуламі ў рэгіянальнай прэсе. Добра валодае беларускай мовай.

Капіцюк Мікалай Васільевіч

Нарадзіўся 19.11.1927г. у в.Вялікае Сяло Цюрлеўскага сельсавета Маладзечанскага раёна. У лютым 1943г. за супрацоўніцтва з партызанамі Колю разам з іншымі людзьмі загналі ў барак каля вакзала г.Маладзечна і больш тыдня трымалі пад аховай. Часам давалі есці гнілы сыр. 07.03.1943г. пагрузілі ў таварняк і ў закрытых вагонах, прама на падлозе, у цемнаце павезлі ў Германію на прымусовыя работы. Было цесна, ехалі седзячы, легчы было немагчыма. Есці не давалі. Елі хто што меў. Астанавіліся ў нейкім лагеры, дзе вязняў аглядзелі ўрачы. Зноў пасадзілі ў вагоны і павезлі далей. Прывезлі на вакзал нейкага гарадка перад Берлінам, дзе немцы высадзілі тых, хто нешта ўмеў рабіць. Астатніх зняволеных, у тым ліку Мікалая, пагналі ў лагер Франкенбург (3 км), дзе іх фатаграфавалі, выраблялі дакументы.

Затым таварняком людзей павезлі ў лагер г. Вісбадэн (на захад ад г.Франкфурт-на-Майне). Жылі ў бараках (мужчыны і хлопцы) за калочым дротам. Спалі на нарах у 2 ярусы. Рабілі бомбасховішча ў 2 змены па 12 гадзін (тыдзень з 6:00 да 18:00, затым тыдзень з 18:00 да 6:00). Есці давалі два разы на дзень: на суткі 300 г. хлеба, баланду, чай. Прыкладна праз паўгода перавезлі ў лагер г. Нікацымор. Жылі таксама ў бараках і рабілі падземны завод. Есці давалі тое ж самае. За работу грошай не плацілі. Вязні насілі робу з нашыўкай на рукаве "OST", чаравікі. У пачатку 1945 г. іх вызвалілі амерыканцы. Нейкі час яны знаходзіліся ў бараках пад аховай амерыканцаў, якія на грузавых машынах перавезлі вязняў у савецкую зону акупацыі. Тут іх перапісалі, правярылі ў органах НКВС і таварняком даставілі на тэрыторыю Польшчы. З Польшчы былыя вязні самастойна, хто як мог, дабіраліся дамоў (ехалі на цягніках, машынах, ішлі пешшу). У жніўні 1945 г. Коля аказаўся дома.

Пасля вайны Мікалай Васільевіч працаваў на масласырбазе, аўтабазе №2. Мае жонку, трох сыноў, якія з сям'ямі жывуць у Маладзечне. Разводзіць пчол. Узнагароджаны Памятным нагрудным знакам "Вязню нацызма", юбілейнымі медалямі.

Караленка (дзев. Пчолкіна) Зінаіда Максімаўна

Нарадзілася ў сям'і рабочых 28.11.1927г. у г.п. Лёзна Віцебскай вобласці. Акрамя Зіны, у бацькоў былі яшчэ два сыны і дачка. Зіна закончыла 4 класы школы. У 1937 годзе памерла маці і неўзабаве яе замяніла мачыха. З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны сям'я выехала ў суседнюю вёску Бескава і пасялілася ў школе, паколькі мясцовыя камсамольцы вырашылі спаліць Лёзна з тым, каб пасёлак не быў выкарыстаны фашыстамі. Калі немцы 17.07.1941г. занялі Лёзна, сям'я вярнулася дамоў, бо яе хата засталася прыдатнай для пражывання. Зіна працавала на льнозаводзе, затым у цырульні.

Летам 1943г. Зіну разам з іншай моладдзю немцы забралі на рыццё акапаў і траншэй на Віцебшчыне. Восенню 1943г. абозам (на павозках) яны былі вывезены ў г. Кёнігсберг, адкуль цягніком былі дастаўлены ў г. Дрэздэн, дзе некалькі дзён знаходзіліся ў бараках. Затым, 01.10.1944г. вязняў перагналі ў гарадскі канцлагер і размясцілі ў вялікім драўляным бараку за калючым дротам. Іх ганялі на работу на фабрыку фірмы Готтшалк, якая размяшчалася непадалёку. Зіна працавала ў цэху па вырабу дэталяў для ровараў. Рабочы дзень працягваўся з 6 гадзін раніцы да 6 гадзін вечара. На сняданне ў бараку вязням давалі есці кубачак эрзац-кавы з чатырма танюсенькімі лустачкамі хлеба, у абед на фабрыцы - 200 грамаў супу з груцы, аўсянкі, ў якім плавалі чарвякі, і вінегрэт з апалонікамі, вечарам у бараку - кубачак эрзац-кавы. Калі англічане разбамбілі фабрыку, Зіна з вязнямі стала працаваць на другой фабрыцы, якую ў хуткім часе таксама разбамбілі. А пасля таго, як быў знішчаны барак з бомбасховішчам, дзе пражывалі і куцы хаваліся пры бамбёжцы вязні, немцы 26.04.1945г. кінулі палонных і вязні разышліся куды хто мог.

Яны пражывалі ў кінутых памяшканнях, харчаваліся тым, хто дзе што знойдзе. Неаднойчы рабілі спробы перайсці праз Эльбу з тым, каб затым рухацца далей на Ўсход. Горад моцна бамбілі англа-амерыканскія ваенна-паветраныя сілы і ён аказаўся моцна разбураны. Зямля дрыжэла пад нагамі, масава палалі пажары. У маі 1945г. горад быў вызвалены савецкімі войскамі і апынуўся ў савецкай зоне акупацыі. Вязні былі размешчаны ў кінутым лагерах. Зіна пайшла працаваць цырульнікам. Каб атрымаць ежу былыя вязні выстойвалі доўгія чэргі.

У жніўні 1945г. Зіна першым эшалонам была адпраўлена на Радзіму. Ехала на даху вагона, бо вагон быў моцна перапоўнены. Такім чынам дабралася да Віцебска, адкуль спадарожным транспартам у жніўні апынулася ў Лёзна. Пасёлак і яе хата былі спалены. Бацька з мачыхай жылі ў цёці ў лазні. Сюды ж пасялілася і Зіна. Адзін яе брат загінуў на фронце, другі служыў ў войску, а сястра выйшла замуж і пражывала ў Заслаўі.

Зіна паехала да сястры ў Заслаўе, дзе пражывала ў інтэрнаце, затым на кватэры. Працавала цырульнікам. У 1948г. выйшла замуж і пераехала да мужа ў в. Зялёнае. Нейкі час пражывалі з мужам на ст. Радашковічы, а ў 1954г. купілі ў в. Пралескі дом і пераехалі ў яго жыць. Працавалі на кар'еры. Муж памёр у 1989г. Зінаіда Максімаўна мае тры дачкі, якія пражываюць са сваімі сем'ямі. Узнагароджана Памятным нагрудным знакам "Вязню нацызма", юбілейнымі медалямі.

Каралёнак Васіль Дзянісавіч

Нарадзіўся 10.02.1922г. у сялянскай сям'і ў в.Зачысце Барысаўскагараёна. Калі ў 1936 г. памёр бацька, Васіль быў старэйшым з чатырох, застаўшыся з маці, дзяцей. Ён закончыў 7 класаў школы, дапамагаў маці, стаў працаваць касірам-рахункаводам у калагасе, быў абраны сакратаром камсамольскай арганізацыі калгаса. З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны прасіўся на фронт, але не быў узяты "Да асобага выкліку". Пасля захопу Барысава нямецкімі фашыстамі (02.07.1941) пражываў з сям'ёй на акупіраванай тэрыторыі, стаў супрацоўніцаць з партызанамі. У лютым 1942г. у час аблавы немцы схапілі Васіля разам з іншымі маладымі людзьмі і ў паліцэйскім участку папярэдзілі, што калі хто ўцячэ, то будуць расстраляны яго родныя. У Барысаве людзей пагрузілі ў вагоны і павезлі ў невядомым накірунку.

Вязні апынуліся ў Польшчы, на зборным пункце ў г.Бяла Падляска [65], адкуль у красавіку 1942г. былі дастаўлены ў г. Нойдорф (Германія). Тут вязняў размеркавалі на прымусовыя работы. Васіль разам з іншымі вязнямі (усяго 10 чалавек) працаваў на сельгасработах (у Судэтах) у памешчыка. Стаў агітаваць вязняў на ўцёк на Ўсход, з тым каб уліцца ў шэрагі Чырвонай Арміі. Праз месяц Васіль з чатырма хлопцамі, улавіўшы зручны момант, ноччу збеглі. За імі пачалася пагоня [66]. У страляніне згубілі дваіх вязняў (іх далейшы лёс Васілю неведомы), а трое прадоўжылі свой шлях. Перад чэшскім горадам Кладна (на паўночным захадзе ад Прагі) сустрэліся з чэхам, які выдаў іх нямецкай паліцыі і, такім чынам, Васіль з двума вязнямі ў маі 1942г. апынуўся ў канцлагеры "Тэрэнштадт" [67]. У асноўным вязнямі тут былі чэхі. Пад узмоцненай аховай вязняў вадзілі на рамонт чыгункі. Так прайшоў год. За спробу ўцячы, у маі 1943г. Васіль быў змешчаны ў турму Дрэздэна, дзе ўтырмліваўся тры тыдні. Тут над зняволенымі моцна здэкаваліся, білі і марылі голадам [65]. Аднойчы пасадзілі ў крытую машыну, падвезлі да эталона, загналі ў вагон і без ежы і вады цягніком некуды павезлі.

Прывезлі (у чэрвені 1943г.) у г. Асвенцім і змясцілі ў яго кацлагер [67]. На варотах канцлагера Васіль упершыню ўбачыў здэклівы надпіс "Праца робіць свабодным" [66]. Пасля санапрацоўкі яго памясцілі ў блок №17 мужчынскага барака [65]. Выкалалі на руцэ нумар "124698". Залічылі ў каманду па будаўніцтву. Па ўспамінах Васіля Дзянісавіча [66] "Асвенцім" уяўляў сабой жудаснае месца, дзе "Усё было зроблена для таго, каб зламаць чалавека, каб ён страціў усялякую надзею і хутчэй трапіў у печ крэматорыя. Там была

каманда, якая займалася разгрузкай цэглы. Уся работа выконвалася толькі бягом. І многія не вытрымлівалі. Раніцай на работу ў гэту каманду выдзялялася паўтары тысячы чалавек, а вечарам вярталася ў лагер на дзве-тры сотні менш". Пасля двух тыдняў прабывання ў гэтай камандзе сябры ледзве жывога прынеслі Васіля ў лагерны шпіталь. Яго выратаваў санітар Мікалай Дзераўнёў, які яго падкарміў, як мог падлячыў. Адзін ксёндз таксама дапамог яму крыху ачуняць, набрацца сіл, параіў сабрацца з сіламі, перамагчы бясцілле, немач, хутчэй выйсці са шпітала, бо такіх нямоглых фашысты спальваюць. У выніку Васіль быў пераведзены ў дванаццаты блок, дзе жылі палякі, а там было крыху лягчэй. Тут Васіль працаваў на розных работах, значны час разбіраў абутак яўрэяў, які ляжаў у вялікіх кучах, дзеля пошуку ў ім і забірання золата. Па словах Васіля Дзянісавіча, асабліва "здэкаваліся фашысты над яўрэямі і цыганамі, якіх літаральна не лічылі за людзей" і многія з іх, не вытрымаўшы здэкаў, "кідаліся на дрот пад токам высокага напружання... Вельмі лютавалі фашысты пасля аднаго выпадку, калі вязні ноччу забілі наглядчыка. І якраз я аднаму пад руку падварнуўся. Шаснаццаць ран рукаяткай рэвальвера нанёс ён па галаве. Як выжыў пасля гэтага- не ведаю".

У чэрвені 1944г. рускіх, чэхаў і палякаў, у тым ліку Васіля [67], фашысты з "Асвенціма" вывезлі ў "Бухенвальд", дзе ён быў у філіяле цэнтральнага лагера - на заводзе "Дора". Тут вязні будавалі завод, буралі тунэль. Адчуваючы, што набліжаецца канец вайне, вязні, як успамінае Васіль Дзянісавіч [66], "як маглі шкодзілі фашыстам: дрэнна выконвалі работы, ламалі і псавалі абсталяванне. Я напратыкаваўся ламаць свердзелы, але аднойчы страціў пільнасць - і немец-наглядчык заўважыў гэта. За сабатаж ён проста прыбіў мяне палкай і, палічыўшы мёртвым, пакінуў. Але я быў яшчэ жывым і сябры прынеслі мяне ў лагер, хавалі там. Калі пачалася эвакуацыя "Доры" - на апошняй машыне быў дастаўлены ў цэнтральны лагер..." Вязняў перасталі карміць. У час вызвалення "Бухенвальда" (11.04.1945г.) амерыканцы знайшлі Васіля ў адным з двухсотметровых штабеляў трупаў. Толькі іскра жыцця цеплілася ў яго целе. Дваццацітрохгадовы хлопец важыў 30 кілаграмаў. Трупы загінуўшых і забітых вязняў, а часам яшчэ і жывых, але знішчэных людзей, фашысты складвалі ў вялізныя штабелі і потым іх спальвалі ў печах крэматорыя (прапускная "здольнасць" крэматорыя ў "Бухенвальдзе" была абмежаванай). Такім чынам Васілю пашанцавала ў тым, што да яго чарга на спальванне проста не дайшла.

Да 30 мая 1945г. Васіль знаходзіўся ў шпіталі [67], яго адпойвалі малаком, занавя вучылі хадзіць. Амерыканцы прапаноўвалі яму застацца на Захадзе, гаварылі, што ў СССР яго чакае расстрэл. Але ён ад такой прапановы адмовіўся. Затым з чэрвеня па кастрычнік 1945г. Васіль працаваў на жывёльным двары пры вайсковай часці ў савецкай зоне акупацыі, вартаваў з салдатамі статак у 500 кароў [65]. У кастрычніку яны пагналі жывёлу на Украіну, у Драгобыч.

У Драгобычы прайшоў фільтрацыю. Атрымаў накіраванне Драгобыцкага ваенкамата на работу на мясцовы нафтаперапрацоўчы завод. Спачатку прымаў удзел у расчыстцы завалаў, потым быў прызначаны рахункаводам. Па вечарах вучыўся на курсах шафёраў. На заводзе пазнаёміўся з дзяўчынай (Антанінай Арсенцеўнай), якая прыехала з Яраслаўля і працавала аператарам. У 1946г. з ёй ажаніўся. У іх сям'і нарадзіўся сын Уладзімір. У 1949г. з жонкай і маленькім сынам пераехаў у Маладзечна, бо тут жыла яго сястра.

Сям'я атрымала жыллё ў бараку. Васіль Дзянісавіч стаў працаваць вадзіцелем старшыні Маладзечанскага райвыканкама. У сям'і нарадзілася дачка Таццяна. У 1953г. з сям'ёй паехаў у Казахстан на асваенне цэлінных зямель, працаваў вадзіцелем. Праз тры гады сям'я вярнулася ў Маладзечна. Васіль Дзянісавіч працаваў вадзіцелем у гарпалівазбыцце, на аўтабазе "Маладзечнасельбуд". Антаніна Арсенцеўна працавала ў дзіцячым садзіку. Яны пабудавалі ў Маладзечне хату. У 1974г. у іх сям'і здарылася вялікае гора - трагічна загінуў сын (яму было 25 год). Яны пражылі ў згодзе 53 гады. У 2003г. ад інсульта памерла Антаніна Арсенцеўна. У 2005г. пайшоў з жыцця Васіль Дзянісавіч. Ён узнагароджаны медалём "За асваенне цэлінных зямель", многімі юбілейнымі медалямі, ганаровымі граматамі за працу. Неаднойчы яго партрэт заносіўся на Дошку гонару прадпрыемства.

(Са слоў дачкі - Шакуравай Таццяны Васільеўны, 23.06.1950г.н).

Касінскі Васіль Аляксандравіч

Нарадзіўся 12.05.1925г. і пражываў з бацькамі ў Маладзечне. Прайшоў адпаведную камісію і збіраўся з 26.06.1941г. пачаць вучобу на курсах ФЗА. Пасля акупацыі Маладзечна немцы ганялі Васіля з бацькамі (бацька, 1873 года нараджэння, па узросту не быў прызваны на вайну) і старэйшым братам да чэрвеня 1943г. на прымусовыя работы. За супрацоўніцтва з партызанамі 26.06.1943г. яны арыштавалі Васіля з братам, пасадзілі ў Вілейскую турму, дзе рабілі допыты, катавалі (білі ў трыплёткі). 17.09.1943г. брата расстралялі.

Васіля да лістапада 1943г. трымалі ў турме, затым этапіравалі на зборны лагер Мінска (на вул. Шырокая), дзе ўтрымлівалі 2 тыдні. Потым "чорным воранам" даставілі на чыгуначны вакзал Мінска, загналі ў агоны (па 85 чалавек) цялятніка, якія не мелі нараў, былі закрытымі і без ады і ежы павезлі ў Германію. Праз 5 сутак, 05.12.1943г. вязняў даставілі ' канцлагер "Асвенцім". На працягу 9 тыдняў яны

праходзілі тут аранцін, атрымалі паласатую робу, спецыяльныя нумары (у Васіля на уцэ і вопратцы быў нумар 165630). Вязні ў гэты час не працавалі, атрымлівалі ў суткі па 300г. эрзац-хлеба і 1 л. баланды. Самых хворых, моглых спалывалі ў печах крэматырыя. Праз 8 тыдняў прабывання ў канцлагеры з прыкладна 2 тысяч прыбыўшых вязняў у жывых засталася каля 300 чалавек. Пасля каранціна Васіль да 30.04.1944г. знаходзіўся ў рабочай зоне канцлагера і днём працаваў на будаўніцтве дашчатых баракаў для вязняў і інш. Затым у ліку 1 тысячы адабраных вязняў цягніком быў дастаўлены ў паўднёва-заходнюю частку Германіі, у г.Кобленц, дзе вязні на працягу мая-жніўня працавалі (днём і ноччу) на будаўніцтве тунэля і падземнага завода.

Потым разам з іншымі вязнямі Васіль апынуўся ў падведамасным Бухенвальду канцлагеры "Дора" (за 85км ад Бухенвальда, каля г.Нордгаўзен), у якім з верасня 1944г. да сакавіка 1945г. працаваў на розных работах на падземным ваенным заводзе-тунэлі. Пасля гэтага разам з 50-цю іншымі вязнямі на працягу месяца рабіў на будаўніцтве ў нейкім нямецкім вучылішчы, а затым у вагоне з імі быў дастаўлены ў канцлагер "Нойенгамэ" (20 км на ўсход ад Гамбурга), дзе вязні ўжо не працавалі і знаходзіліся амаль без ежы. Есць меркаванне, што немцы на працягу тыднёвага знаходжання вязняў у канцлагеры "Нойенгамэ" збіраліся іх атруціць, але потым перадумалі, загрузілі людзей у цягнік і павезлі ў партовы горад Любек.

Вязняў пасадзілі на тры параходы (9200 чалавек), якія накіраваліся па Балтыйскім моры ў бок горада Нойенштадта. Яны знаходзіліся ў трумах (каля Нойенштадта) амаль без ежы 18 сутак. Немцы збіраліся вязняў утапіць у моры, але ім перашкодзілі тэта зрабіць англійскія вайскоўцы, якія знаходзіліся паблізу. 3 мая 1945г. англійскія войскі вызвалілі Нойенштадт і заадно разбамбілі параходы. У выніку гэтага прыкладна 7 тыс. чалавек загінула, параходы "Кап-аркон і "Ціль-бек" затанулі. Застаўшыся ў жывых людзі на выратавальных шлюпках плылі да Нойенштадта (прыкладна 4км). Васіль разам з застаўшыміся ў жывых вязнямі прыплыў да Нойенштадта, дзе іх сустрэлі англійскія танкісты. Выратаваўшыся вязні сабраліся ў нямецкім ваенным гарнізоне Нойенштадта, дзе адпачывалі, адкармліваліся.

Затым былых вязняў развозілі на грузавых машынах куды хто жадаў: у Бельгію, Галандыю, Францыю, інш. Васіль Аляксандравіч вырашыў вярнуцца дамоў, таму быў дастаўлены ў савецкі ваенны гарнізон. Пасля пільнай праверкі палявым ваенкаматам быў прызваны ў Чырвоную Армію і служыў 2,5 гады ў Германіі і 1,5 года ў Петравадску (Расія). Дэмабілізаваўся і ў канцы лютага 1949г. вярнуўся ў Маладзечна.

Бацькоўская хата была спалена ў час вайны і бацькі з сястрой жылі ў будынку кузні. Васіль Аляксандравіч пайшоў працаваць страхаром. Ажانیўся, пабудоваў новую хату, у якую сям'я перайшла жыць у 1950г. У яго сям'і нарадзіліся сын і дачка (зараз маюць свае сем'і). Да выхаду на пенсію працаваў загадчыкам гаспадаркі на райсанстанцыі, аблсельгасупраўленні, шаферам на аўтабазе. Яго жонка памерла ў 1965г., таму быў вымушаны звязаць свой лес з другой жанчынай, з якой жыве да цяперашняга часу З'яўляецца інвалідам I групы па агульнаму захворванню.

Козел Цімафей Цімафеевіч

Нарадзіўся 23.02.1926г. у сялянскай сям'і ў в.Канчаны Маладзечанскага раёна. Сям'я мела сярэдні дастатак. Акрамя Цімафея ў бацькоў былі яшчэ дачка і сын. Цімафей закончыў 8 класаў Красненскай сярэдняй школы. З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны ў навакольным лесе дзейнічала партызанская брыгада імя Будзённага. Сям'я Козелаў цесна ўзаемадзейнічала з партызанамі: збіралі кінутыя ў лесе зброю, амуніцыю, якія бацька разам з прадметамі матэрыяльнага забеспячэння адвозіў партызанам у в. Трыгузі Вілейскага раёна, перадавала партызанам звесткі аб руху цягнікоў праз станцыю Уша, інш. Па даносу, за сувязі з партызанамі, у студзені 1944г. немцы арыштавалі бацьку і адвезлі ў штаб-кватэру СД г. Маладзечна (была побач з будынкам Мінскага абласнога краязнаўчага музея па вул. Лібава-Роменская). Праз тры дні забралі Цімафея і яшчэ праз дзень маці з дачкой (глуха-нямы брат Цімафея змог уцячы і такім чынам выратавацца) і таксама адвезлі ў СД. Са зняволенымі праводзілі допыты, іх білі. Было прынята рашэнне сям'ю расстраляць, маёмасць канфіскаваць, а хату спаліць. Маёмасць была канфіскавана, але па хадайніцтву аднасяльчан быў адменены расстрэл і хата не была спалена.

Зняволеных таварняком адвезлі ў Вілейку і часова пасадзілі ў турму: маці з дачкой знаходзілася ў камеры №9, Цімафей у камеры № 10, а бацька ў камеры №11. Умовы ў турме былі цяжкія. Са зняволенымі працягваліся допыты. Адзін раз у суткі ім давалі есці баланду з лустачкай хлеба. Цімафей выкарыстоўвалі на рэзцы дроў на турэмным двары. Пасля допытаў было сказана, што бацькі і Цімафей з сястрой падлягаюць расстрэлу. Але потым, у канцы красавіка 1944г., немцы аб'явілі: за стварэнне шматлікіх бядот Германіі сям'я будзе адпраўлена на цяжкую знясільваючую працу. Германія карае сям'ю на пакуты, на працяглую смерць, каб яна адчула адказнасць за свае дзеянні супраць Германіі. Сям'я разам з іншымі зняволенымі ў прыцапным вагоне (да грузавога цягніка) была адпраўлена ў Германію. Пасля чатырохсутачнай язды перад мяжой з Германіяй, у польскім горадзе Граева, быў зроблены прыпынак (на пяць гадзін) для дагляду санітарна-

гігіенічнага стану зняволеных і цягнік зноў рушыў далей. У дарозе вязням не давалі ежы. Прывезлі ў нямецкі горад Ольдэнбург (на паўночным захадзе Германіі) і размясцілі ў канцлагеры.

Вязні жылі ў блоках (на Ючал.) вялікага драўлянага барака за калючым дротам. Цімафей з бацькам быў у адным блоку, а маці з дачкой у другім. Вязняў ганялі на цяжкія работы на тарфяное балота. Цімафей з бацькам уручную чысцілі ад травы асушальныя канавы, капалі торф, а маці сушыла торф. Шасцігадовая сястра Цімафея заставалася ў бараку. Рабочы дзень доўжыўся 10 гадзін. Раніцай і вечарам вязням давалі есці посныя супы з рэпы, бручкі, капусты і гарбату з хлебам. Ежы не хапала. Вязні пастаянна адчувалі голад. У канцлагеры сям'я знаходзілася да пачатку мая 1945 г., калі вязняў вызвалілі брытанскія войскі.

Брытанцы сабралі рускіх, беларусаў і ўкраінцаў у адным вызваленым канцлагеры, а палякаў у другім, дзе яны знаходзіліся некалькі дзён. Харчаванне было добрым. Затым вязняў перавезлі ў савецкую акупацыйную зону ў г. Нойштрэліц, дзе яны на працягу 2 тыдняў жылі каля аэрадрома ў дамах, раней займаемых нямецкімі лётчыкамі, праходзілі допыты і фільтрацыю. Гэта быў лагер лагер Эстэрвегс для вязняў, якія вярталіся на Радзіму. Бацькі з дачкой тут знаходзіліся да восені 1945г., пасля чаго вярнуліся дамоў. Цімафей у складзе каманды з 120 чалавек пешшу пайшоў (больш чым 150км) да г. Эберсвальдэ (на поўнач ад Берліна), дзе ў вайскавай часці ў складзе трафейнай брыгады з жніўня па снежань 1945г. працаваў на складах, дэманціраваў абсталяванне для адпраўкі ў СССР. Затым цягніком быў дастаўлены да Брэста, адкуль самастойна ў снежні 1945г. дабраўся дамоў да бацькоў.

Хата была зусім пустая, уся мэбля і прыналежнасці былі вывезены, таму прыйшлося зноў абжывацца. Цімафей стаў працаваць на гаспадарцы, завочна закончыў 9, 10 класы Раеўскай сярэдняй школы. Затым працаваў настаўнікам гісторыі ў СШ №1 г. Маладзечна, старшым піянерважатам, настаўнікам гісторыі Мясоцкай базавай школы, загадчыкам Касцюшкаўскай пачатковай школы, намеснікам дырэктара па вучэбна-выхаваўчай рабоце Выверскай сярэдняй школы (аж да выхаду на пенсію). Працуючы настаўнікам, з адзнакай закончыў вярэнне аддзяленне гістарычнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. Пасля выхаду на пенсію 8 гадоў працаваў старшынёй рэвізійнай камісіі калгаса "Усход". Жонка памерла ў 1995г. Мае сямейных сына і дачку. Пражывае ў в. Канчаны з сям'ёй сына ў хаце, якую з жонкай купіў ў 1951г. Выдатнік народнай асветы. Узнагароджаны медалём "Ветэран працы", юбілейнымі медалямі, шматлікімі ганаровымі граматамі Мінскага абкама, маладзечанскага райкама і райвыканкама, рэспубліканскага і абласнога камітэтаў прафсаюза адукацыі, раённых аддзелаў адукацыі і культуры, калгаса "Усход".

Крыловіч Канстанцін Вікенцьевіч

Нарадзіўся 23.10.1912г. у беднай сялянскай сям'і ў в. Старынкi Дзяржынскага раёна Мінскай вобласці. Пасля вучобы ў школе працаваў у сельбудзе і адначасова закончыў вярэнні рабфак у Дзяржынску. У 1937г. скончыў Мінскі медінстытут і па накіраванню працаваў урачом-тэрапеўтам гарадской паліклінікі і санітарным урачом акаруговай СЭС у Мазыры. У 1938г. быў прызваны ў войска, дзе з'яўляўся начальнікам санітарнай службы асобных часцей. Як урач удзельнічаў у баях на р. Халхін-Гол, а затым, з першага дня Вялікай Айчыннай вайны - у дзеючай арміі. Пасля ранення і кантузіі на пераправе пад Смаленскам разам з акаружанай і разбітай часцю 07.08.1941г. апынуўся ў нямецкім ваенным палоне і быў дастаўлены ў канцлагер Дзюсельдорфа (Германія).

Будучы вязнем, Канстанцін Вікенцьевіч працаваў урачом ў лазарэтах канцлагераў Дзюсельдорфа, загадваў хірургічным аддзяленнем [53], актыўна лячыў і выратаваў вязняў ад смерці, дзяліўся з імі сваім бедным пайком, пераносіў насілле, жорсткасць, знявагу чалавечай годнасці. З'яўляўся арганізатарам і актыўным удзельнікам антыфашысцкага супраціўлення, членам падпольнага камітэта. Падтрымліваў сувязі з падпольнымі арганізацыямі. Па словах вязня канцлагера Дзюсельдорфа Арнольда Урублеўскага [54] "Канстанцін Вікенцьевіч Крыловіч і іншыя патрыёты праводзілі вялікую работу ў лагеры. Яны ратавалі жыццё людзей, мелі сувязі з нямецкімі камуністамі. Некалькі разоў мне даводзілася насіць у лагер і з лагера нейкія паперы, відаць вельмі важныя, таму што Канстанцін Вікенцьевіч заўсёды строга папярэджваў, што, калі паперы трапяць да ворага, гэта смяротна". У канцлагеры Канстанцін Вікенцьевіч праявіў сябе мужным, бясстрашным чалавекам і бязмежна адданым патрыётам, аб чым пісалі газеты "Знамя юности", "Нарачанская зара" і іншыя выданні.

У сакавіку 1945г. пад кіраўніцтвам антыфашысцкай арганізацыі была абязброена ахова канцлагера і вязні рушылі насустрач наступаючым часцям [55]. Пасля вызвалення часцямі 9-й амерыканскай арміі Канстанцін Вікенцьевіч з 27.03 па 25.09.1945г. працаваў урачом шпіталю рэпатрыраваных савецкіх грамадзян, пасля чаго хворым на сухоты вярнуўся дамоў. Пасля вылячэння з лістапада 1945г. да жніўня 1991г. (у 78 год пайшоў на пенсію) працаваў дзяржсанітэктарам, загадчыкам Крывічскага раённага аддзела аховы здароўя і галоўным Урачом Крывічскай раённай СЭС, урачом-эпідэміёлагам Крывічскай 2-й райбальніцы, Мядзельскай раённай СЭС, урачом інфекцыяністам, Урачом-оталарынгологам Крывічскай 2-й райбальніцы. Унёс вялікі ўклад у ліквідацыю інфекцыйных захворванняў (пасля вайны былі распаўсюджаны брушны і сыпны тыф, малярыя, дызентэрыя, дыфтэрыя, трахома, сіфіліс [55]), аднаўленне

сеткі ЛПУ, арганізацыю санітарна-эпідэміялагічнай службы Крывіцкага раёна, а пасля яго скасавання - Мядзельскага раёна. Валодаў выдатнымі здольнасцямі ўрача-арганізатара аховы здароўя і вопытам урача агульнай практыкі. Карыстаўся вялікім аўтарытэтам і павагай сярод медроботнікаў і насельніцтва раёна. Дзякуючы яго актыўнаму ўдзелу, Крывіцкі раён быў адным з лепшых у вобласці па інфекцыйных захворваннях, а па прывівачнай справе з'яўляўся школай перадавога вопыту. Узнагароджаны ордэнамі "Баявога Чырвонага Сцягу", "Айчынай вайны" 1-й ступені, медалямі "За баявыя заслугі", "Ветэран працы", значком "Выдатнік аховы здароўя", многімі юбілейнымі медалямі і ганаровымі граматамі. Яго імя шматразова заносілася на Дошку Гонару райбальніцы.

У 1947г. Канстанцін Вікенцьевіч ажаніўся з Аляксандрай Іосіфаўнай, якая працавала медсястрой. Яго дом і сядзіба маглі быць эталонам па добраўпарадкаванню. З жонкай выгадаваў дачку і сына, якія сталі ўрачамі і маюць свае сем'і. Два яго ўнукі таксама абралі прафесію ўрача. Памёр 31.05.1999г. Яго жонка пайшла з жыцця 27.08.2002г. Абое пахаваны на могілках г.п. Крывічы Мядзельскага раёна.

(Са слоў пляменніка - Світа Ф.І., кандыдата медыцынскіх навук).

Крыўко (дзев. Зянько) Ганна Захараўна

Нарадзілася 20.09.1926г. у сялянскай сям'і ў в. Мярзлякі Шумілінскага раёна Віцебскай вобласці. У бацькоў, акрамя Ганны, былі дачка і сын. Ганна закончыла 8 класаў Лаўжанскай сярэдняй школы. З пачаткам вайны бацька пайшоў у партызаны, бо па стану здароўя на фронт не быў узяты. У пачатку верасня 1943г. нямецкая ўправа даслала Ганне разам з дзяўчатамі (1925,1926 гадоў нараджэння) Шуміліншчыны павесткі з патрабаваннем тэрмінова (у мабілізацыйным парадку) прыбыць ва ўправу г.п. Шуміліна. Тут дзяўчат прапусцілі праз лазню і ў закрытых вагонах таварняка павезлі ў Полацк, дзе яны ў нейкім будынку прайшлі медкамісію (папаліся і два хлопцы, але яны з-за каросты былі камісаваны). Затым дзяўчат у закрытых вагонах таварняка павезлі ў Германію. За увесь час язды толькі адзін раз вязніцам далі есці пакрысе баланды (дзяўчатам было загадана з сабой узяць місачкі, кружкі). У сярэдзіне верасня вечарам вязніцы прыбылі ў лагер Лейпцыга.

Тут сабралася мноства вязняў. Іх пастроілі ў шарэнгі. Кожны атрымаў апазнавальны нумар у выглядзе бляшанкі з яго адбіткам, якая на вярвочцы падвешвалася на шыі. Затым кожнага вязня фатаграфавалі. Пры гэтым перад кожным вязнем, на дроце на ўзроўні грудзей, вывешваўся яго апазнавальны нумар, які складаўся з паасобку складзеных буйных лічбаў. Ганна атрымала нумар 1216. Пасля фатаграфавання вязням далі есці па лустачцы хлеба (100г.) і кусочку кравяной каўбасы. Затым іхразмеркавалі парабочых аб'ектах.

Дзяўчат з в. Мярзлякі, уключаючы Ганну (6 чал.), забралі на ваенны завод у м. Фрайтал (бліз Дрэздэна), які выпускаў артылерыйскія снарады. На заводзе працавалі ваеннапалонныя чэхі, палякі, бельгійцы, інш. Побач з заводам знаходзіліся лагерныя драўляныя баракі, у якіх пражывалі вязні. Тэрыторыя лагера знаходзілася за калючым дротам. На работу і з работы вязняў вадзілі строем. Асаблівай лютасцю вызначаліся паліцай Асвін і жанчына-паліцай з сынам, які быў членам гітлер-югенда. Паліцаі канваіравалі вязняў з вялізнай аўчаркай. Вязні размяшчаліся ў бараках на двух'ярусных нарах з сяннікамі. Для накрыцця даваліся байкавыя дыванкі. Вязні атрымалі цёмна-сінія рабочыя курткі і штаны, а таксама касынкі. У якасці абутку былі выданы шугі - драўляныя калодкі з прымацаваным дэрмацінам. Вязням абрэзалі валасы. Работа была наладжана ў дзве змены. Тызень вязні працавалі з 9:00 да 21:00, потым тызень з 21:00 да 9:00. У нядзелю быў выхадны, калі іх вадзілі ў лазню. Вязням выдалі эсэн-карткі, у якіх адзначаліся выдача хлеба, маргарына, іншых прадуктаў харчавання. Раніцай у барак давалі есці 150г. хлеба, 50г. маргарына і кубачак кавы. У абед (у бараку ці на заводзе) - паўлітра поснай баланды з шпіната, бручкі ці кальрабі без хлеба. Вечарам у барак - паўлітра вельмі нясмачнай баланды, якая выклікала пячайку, без хлеба. Ежы не хапала і вязні пастаянна адчувалі голад. Толькі адзін раз за увесь час зняволення, у дзень нараджэння Птлера (20.04.1944г.), вязням далі святочны абед, які ўключаў 3 бульбіны ў мундзірах, лыжку салата з чырвонай капусты і крыху пудынга. Ганна працавала на тачыльным станку. Былі вельмі высокія патрабаванні да якасці выпускаемай прадукцыі. Калі часам снарады з-за нейкіх дэфектаў вярталі на завод для дапрацоўкі ці перапрацоўкі, то заводская адміністрацыя моцна лютавала, карала правініўшыхся. За малейшае непаслушэнства, спазненне, адставанне ад калоны вязняў білі бізунамі. Быў выпадак, калі 3 ўкраінцы-вязні ноччу пайшлі на бліжэйшае поле каб накапаць бульбы і спаталіць голад, то іх схопілі ахоўнікі, загадалі капаць яму і жывых закапалі ў зямлю. Выпадкі закапвання ў зямлю жывых людзей былі не рэдкасцю. Перад прыбліжэннем савецка-германскага фронту вязні сталі хадзіць на работу і з работы не пад канвоем, а самастойна.

Калі да м. Фрайтал бліжэй падышлі савецкія войскі, вечарам паліцаі загадалі вязням выйсці з баракаў на цэнтральную плошчу лагера. На плошчы кожнаму выдалі па буханцы хлеба і байкаваму дыванку, затым вязняў калонай пешшу пад канвоем пагналі на Ёсход. Прайшоўшы Эльбу быў аб'яўлены прывал, дзе вязні з'елі хлеб. Праз суткі тады людзей размясцілі ў бараках на тэрыторыі Польшчы, дзе ўпершыню далі

есці бульбяны суп. Палякі прыносілі вязням ежу, хто што мог, і немцы гэтаму не перашкаджалі. Вязняў заставілі капаць акопы, а потым зноў павялі далей на Ёсход. Завялі ў нейкі будынак і тут з'явіліся савецкія салдаты і вызвалілі палонных.

Далей вязні самастойна сталі рухацца на Усход. Праз нейкі час Ганну з сяброўкай Верай з в. Мярзлякі ўзялі да сябе на фурманку два савецкія салдаты і падвезлі іх да польскага горада Пшэмысль. Затым з дапамогай савецкіх вайскоўцаў у Пшэмыслі яны селі на таварны цягнік, на якім даехалі да Мінска. У Мінску былым вязням па рупары было аб'яўлена, куды яны могуць зайсці для харчавання. Людзі былі пакормлены. Далей Ганна з Верай селі на таварны цягнік і 19 мая 1945г. першымі з усіх вязняў прыехалі ў Шуміліна.

Дома была маці з братам. Пазней вярнуліся з канцлагера сястра і са шпіталю (у Омску) пасля лячэння бацька (быў паранены). Ганна пайшла вучыцца ў 9 клас Обыльскай сярэдняй школы (школа была рускамоўная, знаходзілася за 40 км ад дому), дзе пражывала на кватэры. Пасля 10-га класа ў 1951г. скончыла біялагічны факультэт Віцебскага педінстытута. Па размеркаванню была накіравана ў Радашковіцкі раён. Тры гады працавала настаўніцай хіміі і біялогіі Гарадоцкай сярэдняй школы, а з 1954г. - Радашковіцкай сярэдняй школы, адкуль у 1981г. выйшла на пенсію. У Радашковічах у 1954г. выйшла замуж, атрымала з мужам жыллё камунальнага прызначэння. Муж памёр у 2003г. Ганна Захараўна мае трох дачок, якія пражываюць са сваімі сем'ямі.

Кукотка (дзев. Сыракваш) Валянціна Аляксандраўна

Нарадзілася 23.10.1940г. у сялянскай сям'і ў в. Раздоры Вілейскага раёна. Разам з бацькам і аднавяскоўцамі, а таксама жыхарамі двух суседніх вёсак была схопленая немцамі ў сваёй вёсцы ў час правядзення імі карнай аперацыі (26 мая 1943г.), паколькі ў гэтых вёсках дзейнічалі партызаны (у мясцовасці была партызанская зона). Вёску Раздоры немцы спалілі. Іх павялі праз лес у Вілейку (15км). Па дарозе хто ўцякаў - забівалі. Але некаторыя людзі змаглі ўцячы. Прыгналі на вакзал, а затым загналі ў таварныя вагоны і насільна павезлі ў Германію (на прымусовыя работы). У вагонах была цесната. Усе знаходзіліся на падлозе: старыя і дзеці, мужчыны і жанчыны. У дарозе давалі есці хлеб з кампотам. Большасць схопленых людзей высадзілі раней, а Валю з бацькамі і яшчэ тры сям'і з іх вагона павезлі далей. Прывезлі ў г.Шмульн (у дарозе былі 4 сутак).

Далей вязняў пешшу пагналі ў лагерны барак, які быў за калючым дротам (раней гэта была школа). Назаўтра бацьку і маці размеркавалі працаваць на ваенным заводзе, дзе яны выраблялі гранаты (у нядзелю быў выхадны). Валя днём заставалася ў бараку, разам з другімі дзецьмі (пад наглядом няні). На ноч бацькі прыходзілі ў барак. Барак атапляўся, але ў ім у зімовы час было холадна. Спалі адзетымі, паколькі пад байкавымі дыванамі было спаць холадна. У бараку было цесна. Спалі на нарах у тры ярусы. Давалі есці 3 разы на дзень - супы, кашы з груцы і просы, рыбу, хлеб, гарбату. Ежы не хапала. Старэйшыя дзеці адбіралі яду ад малодшых. За работу бацькам не плацілі. Толькі адзявалі і кармілі. Шмат людзей, асабліва дзяцей, памірала ад менінгіту, шкарлятыны, грыпу і іншых хвароб. Здаралася, што за суткі памірала па 3-5 чалавек, паколькі людзей амаль не лячылі. Валя захварэла на шкарлятыну. Дзякуючы таму, што бацькоў Валі цанілі на заводзе (за добрую работу), яе 2 тыдні лячылі ў бальніцы, зрабілі хірургічную аперацыю і яна паправілася. Валя з бацькамі знаходзілася ў гэтым лагеры да вызвалення амерыканцамі (13 красавіка 1945г.).

Амерыканцы пасадзілі іх разам з вызваленымі вязнямі на цягнік і павезлі ў г. Бонхінхай. Жанчына-урач, якая лячыла Валю, перад ад'ездам перадала сям'і адзенне і абутак у дарогу. У г. Бонхінхай пражывалі ў бараку, бацькі працавалі на падсобных работах. У верасні 1945г. цягніком сям'я прыбыла ў Вілейку. Далей пешшу дабіраліся да дому. Паколькі свая хата і хлеў былі спалены, сям'я часова пражывала ў пажылой жанчыны ў суседняй вёсцы. Пазней бацькі ў Раздорах пабудавалі новую хату і сям'я перабралася ў яе. Валянціна Аляксандраўна ў 1960г. выйшла замуж і пераехала жыць у Маладзечна. Працавала на кансервавым заводзе, фабрыцы музычных інструментаў. Яе бацька памёр у 1970г., муж у 1980г., маці ў 2002г. Сын з сям'ёй жыве ў Маладзечне. У вёску Раздоры вярнулася 13 вывезеных сем'яў. Лес двух невярнуўшыхся сем'яў невядомы.

Кулеш (дзев. Гулевіч) Яўгенія Фёдаруўна

Ішла Вялікая Айчынная вайна. Бацькі Яўгеніі Фёдаруўны, Антаніна і Фёдар Гулевічы, жылі ў в. Паняцічы Вілейскага раёна. Наступіў вялікдзень, 5 красавіка 1942г. Вяскоўцы сабраліся на выгане каля царквы. Хрыстосаваліся, святкавалі Уваскрасенне Хрыстова. І раптам з-за лесу паказаліся нямецкія матацыклісты, за імі грузавыя машыны і ўехалі ў вёску. Без усялякага папярэджання фашысты пачалі хапаць і заганяць у машыны маладых мужчын і жанчын. Старых і дзяцей не чапалі. Фёдара Гулевіча схопілі адразу, а яго жонку Антаніну адпіхнулі ў бок, паколькі яна была цяжарная. Але Антаніна моцна жадала быць з мужам, галасіла, чаплялася за машыну і яе ўзялі на машыну. Машына была перапоўнена. Фёдар і

Антаніна ехалі стаячы, усю дарогу трымаючыся за рукі. "Няхай бы ты засталася, дзіця б паберагла", - заўважыў Фёдар. "Не, калі заб'юць, то няхай абодвух адразу! Не жыць мне без цябе", - адказала яна мужу. Зняволеных немцы павезлі на ст. Вілейка і затым у цялятніку прывезлі ў Германію, дзе сагналі ў вялікі хлеб.

Неўзабаве каля будыніны пачалі збірацца немцы. Яны прыйшлі выбіраць сабе парабкаў... На высокага, плячыстага Фёдара адразу знайшоўся гаспадар. А з Антанінай узніклі праблемы. Не было жадаючых узяць цяжарную жанчыну. Удалося ўгаварыць пажылую нямецкую пару ўзяць іх разам. Так яны апынуліся ў памесці каля г. Фрайбург, што знаходзіцца побач з Францыяй. Жылі ў канюшні: у адной яе палове знаходзіліся коні, каровы, у другой - жылі парабкі. Фёдар штодзённа працаваў у полі. Яму давалі з сабой лусту хлеба і кавалачак сланіны памерам, не большым за карабок для запалак. Антаніна даглядала скаціну, даіла кароў і, будучы цяжарнай, атрымлівала толькі хлеб. Фёдару забаранялася дзяліцца сланінай з Антанінай, па вяртанні дамоў яго нават абшуквалі. Вось у такіх умовах восенню 1942 года ў іх нарадзілася Яўгенія. Спала дзяўчынка ў драўлянай скрынцы. Не было нават у што яе спавіць. Немцы дазвалялі Гулевічам час ад часу сустракацца з землякамі, якія былі таксама вывезены ў Германію на прымусовыя работы і жылі побач. На адной з такіх сустрэч іх аднавясковец Міхаіл Жалняровіч зняў кашулю і перадаў яе для скарыстання для Яўгеніі.

Гаспадары мелі на Яўгенію свае віды. Яны ўгаворвалі бацькоў аддаць ім немаўля: "Усё роўна яна не выжыве, а ў нас будзе расці, як паненка. Ёй у спадчыну маётак пакінем, ні ў чым не будзе мець патрэбы" [64]. Па гэтай прычыне настаялі, каб дзяўчынку ахрысцілі. Яўгенія была ахрышчана 18 чэрвеня 1944 года і гэты дзень запісаны ў выдадзеным сям'і нямецкім пасведчанні як дзень яе нараджэння. Бацька на прапановы немцаў цвёрда адказваў (на той час ён ужо мог размаўляць па-нямецку): "Ні за што! Мы павінны быць усе разам, мы - адна сям'я". Перад вызваленнем гаспадар упершыню за ўвесь час паклікаў Фёдара да сябе ў маётак, расклаў перад ім мапу і сказаў: "Тут - мы, а тут - вашы. Хутка нам капут. Хочаш - заставайся тут гаспадаром, усё ў цябе будзе". На гэту прапанову бацька адказаў адмовай.

Пасля вызвалення часцямі 1-й французскай арміі вясной 1945 г. сям'я разам з сястрой бацькі, якая працавала на прымусовых работах непадалёку, і іншымі былымі вязнямі пачала на розных цягніках дабірацца дамоў. У Паняцічы яны вярнуліся 23 лістапада 1945 года. Свая хата была спалена, таму сям'я пасялілася ў суседкі. Бацька пайшоў на работу, гнуў палазы для саней, інш. Маці вярнулася дамоў цяжка хворай на сухоты. Яна ляжала на драўляным палогу, які служыў ёй ложкам, нават страціла сілы ўставаць з яго, глядзела на дачку і залівалася слязамі. Яна ведала, што дні яе злічаны, не жадала пакідаць дачушку пакутваць і ў распачы нават хацела забраць яе з сабой... Жыццё яе закончылася ў канцы 1945г. Жылося вельмі цяжка. Есці абсалютна не было чаго. Бацька хадзіў па полі і збіраў гнілую бульбу. Суседзі раілі аддаць Яўгенію ў дзетдом, але ён адказаў: "Яна маці не будзе памятаць, а вы хочаце, каб і бацьку забылася!" Праз паўтара года жыцця ў суседкі бацька ажаніўся з жонкай расстралянага немцамі партызанскага камандзіра, Ганнай Барысаўнай, якая мела 5-гадовага сына Анатоля, і з Яўгеніяй пераехаў да яе жыць (у в. Сядзіца Вілейскага раёна). Тут жыццё паціху стала наладжвацца. Ганна Барысаўна была хоць і строгай, але добрай і клапатлівай. Больш Яўгенія ўжо не галадала. Бацька пайшоў працаваць у лясгас, Яўгенія стала вучыцца ў мясцовай школе. У бацькоў з'явілася дачка Тамара. І зноў, яшчэ адно выпрабаванне перажыла Яўгенія. У чэрвені 1960 года памёр яе бацька.

Пасля заканчэння Сядзіцкай сярэдняй школы Яўгенія пераехала ў Маладзечна, стала жыць на кватэры ў зводнага брата Анатоля, з 16 год пайшла працаваць рабочай у лясгас, затым рабіла няней, памочнікам повара, поварам у дзедсадзе № 3. Выйшла замуж. Пайшлі з мужам жыць на кватэру. Яўгенія Фёдараўна стала працаваць у дзедсадзе № 12. У 1974г. з мужам дзеля жылля пераехала жыць у п. Сасновы Бор Маладзечанскага раёна. Тут жылі на кватэры, працавалі на зверагаспадарцы і будавалі сабе дом з будматэрыялаў прадпрыемства. У 1978г. перайшлі жыць у свой дом. На пенсію Яўгенія Фёдараўна выйшла ў 1998г. З мужам мае, зараз ужо сямейных, сына і двух дачок. Яўгенія Фёдараўна ўзнагароджана медалём "За добрасумленную працу", юбілейнымі медалямі, Памятным нагрудным знакам "Вязню нацызма".

Матвейчук Ганна Іларыёнаўна

Нарадзілася 14.12.1925г. у сялянскай сям'і ў в. Бабінцы Вініцкай вобласці Украіны. У сакавіку 1942г. фашысты правялі аблаву на моладзь у в. Бабінцы і наваколлі з мэтай яе захопу і вывазу на прымусовыя работы ў Германію. Ганну знайшлі і схавалі (па нейчому даносу) паліцаі ў хаце стрыечнай цёці ў вёсцы Баршчоўка (за 7 км ад в. Бабінцы), куды яна схавалася як у больш бяспечнае месца. На павозцы яе даставілі да таварняка на ст. Ржэўская, які ўжо быў запоўнены вязнямі. Ганна, па яе просьбе, была змешчана ў тым вагоне, дзе знаходзіліся вязні з вёскі Бабінцы (у гэтым вагоне Ганна аказалася са сваёй сяброўкай, астатнія былі хлопцы). 24 красавіка 1942г. цягнік з вязнямі рушыў у Германію. На працягу трох сутак ехалі у зачыненых вагонах, прама на падлозе, у цемнаце, без яды і вады. Выгрузілі іх у г. Найсе (Германія), пастроілі ў шарэнгу і баўэры сталі выбіраць сабе вязняў як скаціну [52].

Ганна з сяброўкай апынулася ў фермершы, муж якой загінуў на савецка-германскім фронце. Ёй было выдадзена спецадзенне з нашэйкай на спіне "OST", якое пастаянна павінны былі насіць. Сваю злосць за смерць мужа фермерша адпомшчвала на дзяўчатах. Здзекавалася над імі. Яны працавалі тут як катаржыны, выконвалі сельгасработы, даглядалі і даілі кароў, ад чаго ў Ганны распухлі і патрэскаліся рукі. Аднойчы дзяўчаты не вытрымалі гэтага здэку і ўцяклі ад фермершы. Затрымаліся і заначавалі на нейкім хутары, дзе ім далі есці, але і данеслі паліцыі. У гэту ж ноч дзяўчат забралі нямецкія жандармы і кінулі ў турму г. Опельн. Прыкладна на працягу месяца ішлі допыты, дзяўчаты цяпелі голад, знявагу, холад. Затым Ганну адправілі да другой фермершы (у в. Кранст), муж якой быў на фронце. Гэта фермерша была веруючым і надзеяным чалавекам. Ганна рабіла на гаспадарцы, работы было шмат. Нарэшце яна дачакалася наступлення савецкіх войск, у час якога на працягу трох сутак ішлі цяжкія баі. У час бамбёжак хаваліся ў склеп.

Пасля вызвалення, якое адбылося 25 студзеня 1945г., на фурманцы Ганна дабралася да зборнага пункта ў г.Чэнстахоў (Польшча), дзе вязняў збіралі па месцах іх жыхарства. Затым у цяжкім (у суправаджэнні савецкіх воінаў) Ганна прыбыла на ст. Казацін Вініцкай вобласці, дзе была праведзена адпаведная праверка органамі НКУС. Далей цягніком яна даехала да ст. Ржэўскай, ад якой пешшу (25 км) аслабленай і змучанай прыйшла дамоў.

Пасля вайны Ганна Іларыёнаўна закончыла Львоўскі тэхналагічны інстытут, працавала начальнікам цэха фанернага завода ў г.Масты Гродзенскай вобласці, дзе выйшла замуж за начальніка планавага аддзела гэтага завода. Затым разам з мужам яны пераехалі ў Маладзечна і сталі працаваць на мэблевай фабрыцы, адпаведна, галоўным інжынерам і начальнікам цэха. У іх нарадзіўся сын. Ганна Іларыёнаўна з мужам удачылася дзвюх сваіх пляменніц - немаўлят. Далей Ганну Іларыёнаўну праследавалі вялікія няшчасці: трагічная смерць у маладым узросце адной з удачароных пляменніц, смерць 20-гадовага сына, які хварэў ад радавой траўмы, смерць мужа. Зараз Ганна Іларыёнаўна знаходзіцца на пенсіі. Другая яе ўдачароная пляменніца мае сваю сям'ю і жыве асобна.

Нечай (дзяв. Махоўская) Галіна Іванаўна

Нарадзілася 19.08.1924г. у сялянскай сям'і ў в.Навасёлкі Гарохаўскага раёна Валынскай вобласці (Украіна). Калі Галі было 8 гадоў памёр яе бацька. Маці адна стала выхоўваць Галю і яе малодшага брата. Галя закончыла 4 класы польскай школы. Ноччу 11.05.1942г., у час чарговай аблавы, немцы схапілі Галю (брат змог уцячы), разам з іншымі аднавяскоўцамі ўзростам ад 16 да 40 гадоў пасадзілі на грузавыя машыны і павезлі ў г. Гарохаў, адкуль пешшу пагналі ў гета в.Зборышчыў (за 3 км). У гета вязні знаходзіліся 6 дзён (за калючым дротам пад аховай з сабакамі), размяшчаліся ў панскіх хлявах. У гэтых хлявах раней размяшчаліся яўрэі, якія былі знішчаны. Есці давалі поліўку (муку, завараную вадой). З сабой Галя захапіла з дому кружачку, місачку, буханку хлеба ў мяшчочку, якімі потым карысталася і ўжывала. Раніцай на сёмы дзень вязняў выстраілі ў калону і пад аховай павялі ў напрамку Гарохава. Перад Гарохавым вязняў загналі на цягнік-таварняк (на ст.Барочычы) і ў закрытых вагонах прама на падлозе павезлі ў Польшчу. Вагоны былі перапоўнены хлопцамі і дзяўчатамі, мужчынамі і жанчынамі. У дарозе есці не давалі. Прывезлі ў Люблін, дзе вязняў загналі ў канцлагер.

У канцлагеры вязням загадалі раздзецца (асобна жанчынам і мужчынам), іх, у тым ліку Галю, абстрыглі. Пасля тэрмапрацоўкі (пруджання) ім вярнулі адзенне, зноў пасадзілі ў вагоны, павезлі ў г. Магдэбург (Германія), дзе загналі і ў канцлагер. Тут вязні памыліся ў лазні. Ём быў дадзены на ежу макаронны суп. Многіх вязняў разабралі гаспадары для сваіх работ, а Галя з іншымі вязнямі засталася ў канцлагеры. Вязні размяшчаліся ў бараках, спалі на трох'ярусных нарах, працавалі на розных падсобных работах на заводзе. Раніцай на сняданне давалі эрзац-каву з лустачкай хлеба, а ў абед і вечарам - паўлітра баланды (вада з бручкай, бульба) з лустачкай хлеба. У канцлагеры немцы забілі Галінінага дзядзьку (за яго балыпавіцкія погляды, якія ён адкрыта выказваў).

Праз 6 месяцаў Галю з іншымі дзяўчатамі (усяго 8 чалавек) забраў баўэр на сваю гаспадарку ў раённы гарадок Ванцлебэн. У баўэра было шмат зямлі, кароў, коней, свіней, авечак. У яго ўжо працавалі 5 мужчын (2 сербы, 2 албанцы, 1 украінец). Пазней прыбылі сем'і з Расіі (4 чал.) і Беларусі (3 чал.). Вязні жылі ў бараках і працавалі на гаспадарцы. Галя працавала на апрацоўцы зямлі, вырошчванні ўраджаю сельскагаспадарчых культур, іх уборцы, малацьбе. Зімы там практычна не было, працавалі круглы год. Ноччу выскочаў мароз, а днём яго ўжо няма. У лютым ссякалі капусту. Рабілі з 7 гадзін раніцы да 7 гадзін вечара. Работа была цяжкая. Есці давалі ў прогаладзь. Харчаваліся 3 разы ў дзень. Раніцай давалі эрзац-каву з лустачкай хлеба, а ў абед і вечарам - стравы (з капусты, бульбы, бручкі) з хлебам. Ежу рыхтавалі самі зняволеныя. Вязні хадзілі ў драўляных калодках (гольцшуле). За час работы гаспадар даў Галі сукенку і спадніцу з пінжаком. Аднойчы за добрую работу ён даў Галі 2 маркі на малако. За гэтыя маркі ў суседняй лаўцы яна купіла 5 літраў малака, якое з'елі ўсе зняволеныя.

У пачатку мая 1945г. вязняў вызвалілі амерыканцы. Пры амерыканцах на працягу месяца яны жылі ў гэтых жа бараках. Харчаванне палепшылася. Затым гаспадар на прыцэпе свайго трактара адвёз былых вязняў у Магдэбург. У Магдэбургу яны прайшлі праз мост над Эльбай і (ў чэрвені 1945г.) апынуліся ў зоне акупацыі савецкіх войск. На савецкіх машынах людзі былі дастаўлены ў г.Брандэнбург. Тут яны жылі і харчаваліся, хто як мог. Варылі супы са шчаўя і елі з хлебам. Галя разам з іншымі былымі вязнямі пайшла працаваць на загрузку вагонаў матэрыяламі, абуткам, якія вырабляліся зняволенымі немцамі ў мясцовай турме. Гэтыя вагоны затым накіроўваліся ў СССР. Праз нейкі час вагоны цягніка былі загрузаны скацінай, які быў адпраўлены ў СССР, пасля чаго (ў ліпені) людзям загадалі пешшу ў калоне ў суправаджэнні савецкіх салдат ісці дамоў. Ішлі двое сутак, робячы прывалы каля вадаёмаў ці рэчак. Ежы ніякай не было. Затым іх заўважылі праязджаючыя калонай амерыканскія вайскоўцы, якія звярнулі ўвагу савецкага боку на недапушчальнасць такіх адносін да людзей. Пасля гэтага савецкія вайскоўцы загадалі людзям вяртацца назад у Брандэнбург, а самі зніклі. Людзі зноў пайшлі ў Брандэнбург. Па дарозе многія ад распачы і невядомасці далейшага свайго лёсу патапіліся ў рацэ. Галя змагла дайсці да Брандэнбурга, дзе людзей пасадзілі на таварняк, на якім давезлі да Брэста і затым загадалі самастойна дабірацца дамоў.

Сваім ходам Галя, апухшая ад голаду, 05.08.1945г. дабралася ў сваю вёсачку, дзе яе сустрэла маці. Яе брат у час вайны скрываўся дома, а пасля вызвалення Валыншчыны быў прызваны ў Чырвоную Армію. Галя пайшла працаваць у калгас. Выйшла замуж і 19.01.1946г. прыбыла на радзіму мужа ў в. Вытрапаўшчына Маладзечанскага раёна (муж быў у нямецкім ваенным палоне як польскі вайсковец). Галіна Іванаўна працавала на агульных работах у калгасе (4 гады), фабрыцы "Камсамолка" (11 гадоў), заводзе "Спадарожнік" (8 гадоў) аж да выхаду на пенсію. Доўгі час адчувала дыскрэдытацыю, ігнараванне з боку ўлады, з вялікімі цяжкасцямі была ўзята на работу на фабрыку. Муж працаваў на ПЭСе, памёр у 1958г. У іх нарадзіліся дзве дачкі, з якіх адна пражывае ў Маладзечне, а другая ў хаце Галіны Іванаўны. Галіна Іванаўна з'яўляецца інвалідам 2-й групы.

Пархомчык (дзяв. Кункевіч) Лёня Іванаўна

Нарадзілася 22.06.1927г. у сялянскай сям'і ў в. Шып'яны Смалявіцкага раёна Мінскай вобласці. Бацькі мелі 4 дзяцей. Перад Вялікай Айчыннай вайной сям'я пераехала жыць у в. Лапічы Асіповіцкага раёна Магілёўскай воласці, дзе купіла сабе хату. Тут Лёня скончыла 6 класаў мясцовай школы. Тут памёр брат. 3 пачаткам вайны бацька стаў супрацоўнічаць з партызанамі. Сям'я жыла пад акупацыяй. 3 падыходам савецкіх войск, немцы ў час свайго адступлення 02.05.1944г. схапілі бацьку і яго лес да гэтай пары невядомы. Маці з Лёняй, 2 дачкамі і трохгадовай дзяўчынкай Тамарай, бацькоў якой знішчылі фашысты (маці ўзяла яе за дачку), разам з іншымі аднавяскоўцамі немцы пешшу пагналі на ст. Асіповічы (за 25 км), дзе пасадзілі на таварняк і павезлі ў Германію. У час бамбёжкі савецкімі самалётамі немцы вымушалі вязняў залазіць на дах вагонаў, ба тады самалёты адляталі ад цягніка. Ехалі без ежы.

28 чэрвеня 1944г. прыбылі ў г.Бергэн і былі размешчаны ў лагеры Штэцін. Пражывалі ў драўляных бараках за калочым дротам. Спалі на трох'ярусных нарах, засцеленых саломай і пакрытых дзяругай. Накрываўся тым, хто што меў. Хадзілі ў сваім адзенні. Раніцай і вечарам у барак давалі есці баланду з лустачкай хлеба. Штодзённа на машынах ці фурманках вязняў, у тым ліку Лёню з маці і сёстрамі, вазілі на работу на плантацыі, дзе яны вырошчвалі агародніну, працавалі на ферме. Калі хто з вязняў не падымаўся раніцай з-за хваробы, то яго каралі. Калі хто на плантацыі нешта з'есць з садавіны ці агародніны, яго білі бізуном. Сястру Лёні, за тое, што яна з'ела моркву, збілі, перавялі ў іншае месца і паставілі на рыццё акапаў.

2 мая 1945г. вязняў вызвалілі савецкія войскі. Яны прайшлі фільтрацыйную праверку ў СПП № 166 г. Прэнцлаў. Пасля гэтага былыя вязні - жыхары таго ці іншага рэгіёна збіраліся разам групамі і затым цягнікамі дастаўляліся дамоў. У канцы мая 1945г. Лёня з маці, сястрой і ўзятай на выхаванне Тамарай вярнуліся дамоў. Пасяліліся ў сястры маці ў в. Пліса Смалявіцкага раёна, ба свая хата ў Лапічах згарэла ў час вайны. Пазней сталі жыць у барак. Лёня Іванаўна пайшла працаваць на брыкетны завод "Чырвоны Сцяг", што знаходзіўся ў вёсцы. У канцы 1945г. вярнулася з Германіі сястра, якую фашысты пакаралі за з'едзеную моркву.

У 1946г. Лёня Іванаўна выйшла замуж. Пражывала з мужам у барак. 3 ёй жылі маці і ўзятая на выхаванне Тамара. У 1957г. пераехала з мужам у п. Чысць Маладзечанскага раёна, бо мужа перавялі на работу на Чысцінскі брыкетны завод. Тут атрымалі кватэру, у якой пражываюць і зараз. Лёня Іванаўна працавала тэлефаністкай, а затым аж да 1998г. клапаўшчыцай Чысцінскай участкавай бальніцы. Узнагароджана Памятным нагрудным знакам "Вязню нацызма", юбілейнымі медалямі.

Паўловіч (дзяв. Шынкевіч) Марыя Якаўлеўна

Нарадзілася 20.04.1930г. у в. Укля Браслаўскага раёна Віцебскай вобласці. У канцы жніўня 1943г., у час карнай аперацыі супраць партызан, немцы разам з іншымі вясцоўцамі загналі ў балота (каля вёскі)

Марыню з маці, сястрой і братам (бацька памёр перад вайной), а вёску спалілі (многія людзі згарэлі ў сваіх хатах). Вязняў адну ноч трымалі на балоце, а затым разам з вязнямі суседскіх вёсак пешшу пагналі ў гета Браслава, дзе ад сям'і аднялі брата і невядома куды павезлі.

Людзей не кармілі. Елі хто што захапіў з сабой, а таксама прадукты, якія мясцовыя людзі кідалі за дрот гета. Прыкладна праз 2 тыдні Марыню з маці, сястрой і іншымі вязнямі пагналі ў лагер г. Дукштас (Літва). Па дарозе многія людзі былі расстраляны. Тут знаходзіліся прыкладна 1 месяц. Давалі есці адзін раз у дзень баланду. У дарослых і падлеткаў па некалькі разоў была ўзята кроў. На работу не ганялі. Затым вязняў пагрузілі ў цялятнік і ў канцы 1943г. прывезлі ў канцлагер г. Граева (Польпча) дзе трымалі больш тыдня. Людзі знаходзіліся пад адкрытым небам за калючым дротам. Праводзілі санітарную апрацоўку. Для гэтага людзі раздзяваліся дагала, запускаліся ў дашчаты барак, дзе змазваліся мазю супраць вошай і абліваліся са шланга вадой, адзявалі папруджанае адзенне і выходзілі на пляцоўку пад адкрытым небам. Пасля апрацоўкі вязняў загналі ў цялятнік, дзверы якога забілі дошкамі, і павезлі ў г.Лаганесбург. Тут на станцыі мясцовыя жыхары-немцы кідалі вязням хлеб, нягледзячы на супраціўленне і пагрозы канваіраў.

Са станцыі вязняў прыгналі ў канцлагер і размясцілі ў бараках за калючым дротам пад токам. Вязні ляжалі прама на падлозе. Адзін раз у дзень ім давалі есці поліўку з касцявой мукі. На харчаванне хадзілі па дарожцы насыпанай пяском, які пасля іх праходжання старанна праграбаўся граблямі. Перад работай вязні сем'ямі станавіліся ў рады і больш моцных з іх размяркоўвалі на работы. Паколькі Марыя з маці і сястрой былі знямоглыя, аслабленыя, іх на працягу 6 месяцаў на работы не ганялі, пасля чаго прыехаў (на фурманцы) нейкі немец і адвёз іх у суседнюю вёску. Тут іх раздзялілі па розных месцах. Маці стала працаваць у аднаго гаспадара, сястра ў другога (за 2 км), а Марыню адправілі ў лагер, які знаходзіўся ў нейкім населеным пункце (за 3 км ад маціісястры).

Марыі выдалі драўляны абутак (па-нямецку "клёмпы") і куртку са знакам "OST" і нумарам на грудзях. Яна з вязнямі вырабляла ваенныя дэталі. Спалі на нарах у 3 ярусы. Адзін раз у суткі ім давалі есці баланду, вараную бручку з кускам хлеба. У перыяд сельскагаспадарчых работ яны ўбіралі і малацілі збажыну, капалі бульбу. Пры падыходзе савецкіх войск немцы сталі адступаць, а гаспадары сталі з сабой гнаць вязняў. Тут выпадкова (у пачатку 1945г.) Марыя сустрэлася са сваёй сястрой (яна даглядала дзяцей у гаспадара). Калі яшчэ больш наблізіўся фронт, немцы кідалі вязняў і ўцякалі на Захад. Вязні зайшлі ў пусты дом, дзе знайшлі муку і зварылі зацірку. Але тут наляцелі немцы і ўсіх (чалавек 20) за выключэннем Марыі з сястрой і аднаго італьянца расстралялі. Яны пры спрыянні нейкага немца селі на фурманку і паехалі ў бліжэйшы горад, дзе пры бамбёжцы схаваліся ў падвал. У гэты час (у лютым 1945г.) з'явіліся савецкія салдаты і яны былі вызвалены.

Пасля вызвалення Марыя з сястрой і адной полькай (яна падарвалася на міне) пешшу прабіраліся праз Германію ў Польшчу. У Польшчы начавалі ў розных людзей, карміліся ў іх, атрымалі абутак і такім чынам дабраліся да Беластока. Затым іх разам з іншымі былымі вязнямі ў Беластоку пагрузілі на адкрытыя платформы цягніка і ў красавіку 1945г. прывезлі ў Гродна, дзе даставілі на фільтрацыйна-праверачны пункт. Тут на працягу месяца вязняў правяралі, выклікалі на допыты. Яны галадалі, есці не было чаго. Затым на фурманцы Марыню з сястрой даставілі ў Браслаў. Раней за іх дамоў вярнуўся брат Марыі, які працаваў у лагера каля Асвенціма.

Яны сталі жыць ў захаваўшымся панскім доме каля в.Укля. Потым вярнулася маці. Зноў рабіліся допыты. Сям'я атрымала пазыку і купіла за яе каня. Стала абрабляць зямлю, саджаць агародніну, бульбу. Марыя пайшла ў школу. Са стварэннем калгаса ад іх забралі каня, хаця сям'я за пазыку выплачвала яшчэ пэўны час. У 1946г. Марыя пераехала жыць у Барысаў, стала працаваць статыстам па нарыхтоўцы сельгаспрадуктаў, вучылася ў вярэняй школе (закончыла 10 класаў), закончыла курсы статыстаў. У 1945г. выйшла замуж, пераехала да мужа ў Полацк, закончыла курсы бухгалтараў, працавала бухгалтарам. У 1952г. з мужам пераехала ў Маладзечна. Працавала эканамістам у абласным ўпраўленні сувязі, на будаўніцтве, эканамістам, начальнікам аддзела на сельгасувязьмантажы. Адпрацавала 49 год і ў 1989г. выйшла на пенсію. Муж памёр у 2006г. Мае двух сыноў.

Прыгодская (дзяс. Велюк) Марыя Яфімаўна

Нарадзілася 25.12.1926г. у дружнай вясковай сям'і з-пад Беластока (зараз у Польшчы). Яе бацькі мелі вялікую гаспадарку, разам з дзецьмі шмат працавалі на сваёй зямлі і нядрэнна жылі. Жыццё Марыі парушыла вайна. З пачаткам Вялікай Айчыннай вайны на прымусовыя работы ў Германію была вывезена яе старэйшая сястра Ганна, а 03.03.1943г. немцы схапілі 16-гадовую Марыню і ў цялятніку разам з іншымі вязнямі даставілі ў г. Вэляў (каля Берліна).

Тут Марыя была размеркавана на прымусовую работу ў вёску Егэздорф, на гаспадарку да пажылых нямецкіх баўэраў. Гаспадарка была вельмі вялікая. Работы было шмат. Марыя працавала разам з адной немкай і двума палоннымі французамі якіх прыганялі з баракаў канцлагера. Прыходзілася працаваць на хатняй гаспадарцы, палявых сельскагаспадарчых работах, кухні. А па начах яна мыла яйкі і складала іх у скрынкі для адпраўкі на фронт (у гаспадароў было 50 курэй) [57]. У канцы 1944г. з барака канцлагера на

гаспадарку быў пераведзены ваеннапалонны салдат польскага войска Прыгодскі Аляксеі Максімавіч з в.Вялікае Сяло Палачанскага сельсавета Маладзечанскага раёна (нарадзіўся 09.02.1915г.), які ў верасні 1939г. трапіў у рукі немцаў у час цяжкіх баёў пад Варшавай. Яго знясіленага, хворага, бруднага пасялілі ў хлеўчыку. Марыя яго вельмі шкадавала, выходжвала, прыносіла ежу, адрываючы ад свайго пайка, што перарасло ў сапраўднае каханне і яны назаўсёды звязалі свае жыццёвыя лёсы, узяўшы шлюб.

У канцы студзеня 1945г. (перад прыходам савецкіх войск) яны разам з гаспадарамі былі эвакуіраваны ў Гамбургскую вобласць (пад Данію) у г. Ецэхаў, куды дабіраліся самастойна, перапраўляліся праз рэкі, начавалі ў хлявах, елі раз у суткі... Там працавалі на новага гаспадара, дзе іх вызвалілі англійскія салдаты.

Пасля вызвалення прадстаўнікі савецкіх улад далі Марыі і Аляксею харчоў на 10 сутак і яны, як і тысячы іншых былых вязняў, сталі прабірацца ў Беларусь. Аляксея на чарговым пагранпасце ледзь не выкінулі з грузавой машыны. Марыя грудзьмі засланіла мужа: "Мы разам, гэта мой муж, у нас ёсць дакументы!" У Польшчы бандыты адабралі ў іх ўсе рэчы - усё набытае цяжкай прымусовай працай. Затым яны прайшлі праз барак-размеркавальнік ў Гродне, дзе ў антысанітарных умовах нарадзіўся (28.06.1945г.) іх першы сын Саша і маці ратавала яго ад укусаў безлічых клопоў У Гродзенскім НКУС у іх адабралі дакументы ("аўсвайсы"), якія мелі фотаздымкі і пацвярджалі іх асобы. Пасля шматлікіх цяжкасцей і выпрабаванняў Марыя з Аляксеем і сынам-немаўляткам прыбылі на Радзіму мужа ў Вялікае Сяло.

У бацькоўскай хаце Аляксея тулілася 11 душ. Але яго радня прызна сустрэла нявестку. Вялікай непрыемнасцю для маладой сям'і сталі недавер да іх з боку ўлады, залічэнне іх ў "ворагі народа", немагчымасць ўладкавацца на работу. Іх часта выклікалі на допыты ў Маладзечанскі НКУС, куды яны хадзілі пешшу. Ніякай ежы, акрамя варанай у лупінах бульбы, якую яны бралі ў дарогу, не было. На допытах нібы нейкім злачынцам задавалі адны і тыя ж пытанні: як апынуліся ў Германіі, што там рабілі, дзе падзеліся дакументы. Марыя не мела магчымасці мець адкрытыя зносіны са сваімі роднымі, наведваць іх. Толькі ў 1949г. адна з сясцёр Марыі са сваім мужам, камандзіраваным з Польшчы ў Беларусь, пры вялікай рызыцы змагла нелегальна яе наведваць. Калі і Марыя праводзіла сястру з мужам да цягніка на ст. Палачаны, іх нечакана напаткаў мясцовы міліцыянер і запатрабаваў у незнаёмцаў прад'явіць дакументы. Сваёй выратавала толькі бегства і магчымасць ускочыць на цягнік, які праходзіў праз станцыю. Толькі праз 13 год пасля развітання са сваімі роднымі яна змагла (у 1956г.) іх наведваць, калі яе бацькоў ужо не было ў жывых.

Марыя і Аляксеі пайшлі працаваць у калгас спачатку на палявыя работы. Затым Марыя працавала даяркай, а Аляксеі конюхам. З часам яны пабудавалі сабе хату, абзавяліся гаспадаркай і іх жыццё пачало патрохі наладжвацца. У іх сям'і з'явілася пяць дзяцей (тры дачкі і два сыны). Сваёй сумленнай і бездакорнай працай яны заваявалі аўтарытэт і павагу сярод калгаснікаў, аднавяскоўцаў, кіраўніцтва калгаса, сельсавета і раёна. Марыя Яфімаўна на працягу многіх гадоў была адной з лепшых даярак калгаса і раёна, удзельнічала ў злёце перадавікоў на ВДНГ у Маскве, узнагароджана шматлікімі юбілейнымі медалямі, граматамі, падзячнымі пісьмамі, медалямі "Ветэран працы", "Медаль мацярынства". Найвялікшым, ні з чым не параўнальным горам для яе стала страта ўсакавіку 1985г. старэйшага сына-Аляксандра, які ўзванні падпалкоўніка службы ў Чэхаславакіі, у няпоўных 40 год памёр (ад інфаркту міякарда) і пахаваны ў Лебедзеве. У хуткім часе (у снежні 1987г.) пасля сына памёр любімы муж. У свае 80 год Марыя Яфімаўна застаецца цікавым суразмоўцам, мудрым, энергічным і інтэлігентным чалавекам з актыўнай жыццёвай пазіцыяй.

Рагачэўская (дзяв. Казюра) Таццяна Аніонаўна

Бацькі Таццяны пажаніліся ў канцы 1943 года і жылі ў в. Краснае. Маці і брат бацькі былі сувязнымі партызан, якія дзейнічалі ў наваколлі. Па даносу (у студзені 1944г.) немцы зрабілі аблаву і ў яе ходзе схапілі бацькоў, бацькавых сястру і брата з жонкай і разам з іншымі вяскоўцамі на машыне адвезлі ў Вілейскую турму. Са зняволенымі праводзіліся допыты, над імі здзекаваліся. У лютым 1944г. бацьку з яго братам расстралялі, а цяжарную маці з сястрой і братавай бацькі разам з іншымі вязнямі цялятнікам прывезлі ў канцлагер, які размяшчаўся каля нямецкага горада Дрэздэн.

З канцлагера вязняў адправілі працаваць да гаспадароў у Ошыне, што размяшчаецца на захад ад Дрэздэна. Гаспадары былі пажылымі людзьмі, мелі вялікую гаспадарку, шмат зямлі (іх сын загінуў на савецка-германскім фронце). Вязні даглядалі скаціну, даілі кароў, працавалі на зямлі. 03.09.1944г. у зняволенні нарадзілася Таццяна. Вязні знаходзіліся і працавалі ў гаспадароў аж да іх вызвалення амерыканскімі вайскоўцамі ў красавіку 1945г.

Пасля вызвалення сястра і братавая бацькі засталіся жыць у Польшчы, а маці з Таццянай у маі 1945г. вярнулася дамоў. На адкрытай платформе цягніка яны былі дастаўлены ў Маладзечна, а затым на павозцы прыехалі ў Краснае. Маці з Таццянай пайшла жыць да свайго бацькі, бо хата сям'і была спалена. У 1957г. пабудавалі сабе хату і пераехалі ў яе жыць. Маці больш чым да 70 гадоў працавала ў калгасе.

Таццяна Антонаўна закончыла 11 класаў Красненскай сярэдняй школы, Мінскае медыцынскае вучылішча № 1. У 1965г. выйшла замуж у Канчаны і пераехала жыць да мужа. У сям'і нарадзіліся сын і дачка, якія зараз маюць свае сем'і. З 1964 года на працягу 30 гадоў працавала фельчарам-лабарантам Чысцінскай участковай бальніцы, а затым па 2003г. у Маладзечанскім раддome (тры з паловай гады працавала пасля дасягнення пенсійнага ўзросту). Працуючы па спецыяльнасці, выбіралася дэпутатам сельскага савета, старшынёй прафкама, старшынёй Красненскай арганізацыі Чырвонага Крыжа. У сувязі з пагаршэннем здароўя маці пераехала з мужам жыць да яе ў в. Краснае. Маці памерла 27.04.2008г. Таццяна Антонаўна з'яўляецца выдатнікам санітарнай абароны СССР, мае 1-ю катэгорыю фельчара-лабаранта, узнагароджана юбілейнымі медалямі, шматлікімі ганаровымі граматамі за працу і грамадскую дзейнасць.